

Mandal kommune

Kulturminneplan

Kommunedelplan for kulturminner

Vedtatt 15.6.2017

Innledning

«Det folk som glemmer sin historie
har ingen fremtid»

Henrik Arnold Wergeland (1808-1845)

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	4
1.1	FORORD 1.1	4
1.2	MÅL OG HENSIKT	4
1.3	KORT OM FREMVEKSTEN AV MANDAL	5
1.4	DEFINISJONER, ORD OG UTTRYKK	6
1.5	ET EKSEMPEL PÅ ANVENDELSE AV KULTURMINNELOVEN. MANDALS ELDSTE HUS?	8
1.6	AVGRENSNING	8
1.7	STYRINGS- , REFERANSEGRUPPE OG RESSURSGRUPPE	9
2	HVA ER VERNET I MANDAL	11
2.1	FREDNINGSLISTEN	11
2.2	OMRÅDER REGULERT TIL BEVARING	12
2.3	ANDRE OMRÅDER REGULERT TIL BEVARING	13
2.4	LANDSVERNEPLAN (STATENS KULTURHISTORISKE EIENDOMMER)	13
3	TREHUSBEBYGGELSE	14
3.1	TREHUSBEBYGGELSE I BEVARINGSOMRÅDET	14
3.2	TREHUSBEBYGGELSE I BEVARINGSOMRÅDET - ANDORSENGÅRDEN	19
3.3	TREHUSBEBYGGELSE - HUS FRA 20. ÅRHUNDRE/ETTER SEFRAK	20
3.4	TREHUSBEBYGGELSE - TROENS HUS OG FORSAMLINGSHUS	21
3.5	GAMLE SKOLEHUS	23
3.6	RISØBANK	24
4	STEIN- OG MURBYGNINGER	27
5	PARKER, HAVER OG GRØNTOMRÅDER	28
5.1	PARKER, HAVER OG GRØNTOMRÅDER	28
5.2	PARK OG HAVER – SKRIVERHAVEN	29
6	MANDAL INDUSTRIARV	30
6.1	MANDAL INDUSTRIARV	30
6.2	MANDAL INDUSTRIARV – MARNA MOTOR	36
7	KRIGSHISTORIE	38
7.1	KRIGSHISTORIE	38
7.2	KRIGSHISTORIE – LANDEHOBDE	40
8	MANDALSELVA	41
8.1	MANDALSELVA	41
8.2	ALLMENNINGER	42
9	KYSTKULTUR	43
9.1	NAVIGASJON	43

9.2	SJØFART OG UTHAVNER.....	45
9.3	SKJERNØYSUND	46
9.4	KLEVEN.....	47
9.5	ANDRE UTHAVNER OG KYSTMILJØER I MANDAL.....	49
9.6	UNDER VANN.....	49
10	VEIER OG BROER	50
11	KULTURLANDSKAP	52
12	ARKEOLOGI.....	53
13	IMMATERIELLE KULTURMINNER	55
14	HANDLINGSDEL -UPRIORITERT LISTE OVER TILTAK OG IDEER	56
15	PRIORITERT HANDLINGSPROGRAM KULTURMINNER 2017-2020.....	65

1 Innledning

1.1 Forord 1.1

Det er første gang det lages en kulturminneplan i Mandal. Kulturminner og kulturmiljøer gir særpreg og egenart til et sted. Det handler om tilhørighet, sammenheng, trygghet og stolthet. Forvaltningen av kulturminnene berører oss.

Vi må få mer vekt på kulturarvens positive muligheter i by- og stedsutviklingen, og som viktige bidrag til en bærekraftig utvikling. Vi må rett og slett se på vern som en form for byutvikling, sier Marit Huuse, avdelingsdirektør hos Riksantikvaren.

Det handler om utvikling med en god balanse mellom vern og fornyelse.

Vi kan ikke bevare alle kulturminner og vi må prioritere hva som er verdifullt og hva som skal vernes til glede og nytte for oss og de som kommer etter oss.

Hva er det som gjør steder attraktive å besøke – hva er det vi oppsøker når vi reiser? Veldig ofte er det de historiske stedene fordi de har særpreg og gir unike opplevelser.

Turistkontoret arbeider for å gjøre Lindesnesregionen til et Bærekraftig Reisemål.

Bærekraftig Reisemål er et nasjonalt merke med fokus på; «bevaring av natur, kultur og miljø».

En kulturminneplan er:

- Kommunens egen sammenstilling og prioritering av kulturminner.
- Et godt utgangspunkt for forvaltningen av kulturminneverdiene.
- Bidra til en tydeligere plass i saksbehandling og arealforvaltningen i kommunen. En vedtatt plan for kulturminner vil gi føringer for hvordan hensynet til kulturminner skal ivaretas i kommuneplanens arealdel.
- Utarbeidet i samråd med innbyggerne, museer, historielag og andre interesseorganisasjoner.

Kilde: Vest-Agder fylkeskommune, Kulturarv 2020. Strategi for kulturminnefeltet

1.2 Mål og hensikt

Målsetting:

- Styrke Mandals særpreg slik at identiteten/DNA til Mandal blir tydeligere og i enda større grad kan gi beboere og tilreisende unike opplevelser av Mandals egenart og miljø.
 - Når innbyggerne blir kjent med egen historie og formidler denne til andre skapes merverdi.
 - Kulturminner er kilde til kunnskap og opplevelser, gir grunnlag for verdiskapning og styrker lokal egenart og felleskap.

Riksantikvaren (nasjonalt miljømål):

- Tapet av verneverdige kulturminner skal minimeres (Riksantikvaren).
- Innen 2020 skal det foreligge oversikter over verneverdige kulturminner og kulturmiljøer for hver kommune.....
-som grunnlag for å prioritere et utvalg som skal tas vare på.

Effekt:

- Kulturminneplanen gir grunnlag for en aktiv tilskudds- og økonomiforvaltning og eiere får større mulighet for hjelp og støtte til bruk og vedlikehold. Kulturminner som er prioritert i kommunal plan blir prioritert ved tildeling av midler fra Kulturminnefondet. Kilde:<http://www.riksantikvaren.no/Prosjekter/Kulturminne-i-kommunen-KIK/Hvorfor-boer-kommunen-ha-en-kulturminneplan>

1.3 Kort om fremveksten av Mandal

Handel med eiketømmer og laks la grunnlaget for bosetting ved utløpet av Mandalselva.

Den eldste bebyggelsen lå på Spidsbo, vest for elvemunningen.

Da forandring av elveløpet gjorde det dypere omkring 1630 kom den første bebyggelsen, De danske boder, ved Skottehola, på vestsiden av elva. Det kom også bebyggelse på Malmø, der Reberbanen ble etablert i 1774.

Mandal er en "selvgrodd by", der bebyggelsen vokste oppover og utover langs vestsiden av elva. Utover mot Sanden ble dominerende kjøpmannsgårder og Skrivergården bygget mellom 1759 og 1805.

Sommeren 1810 ble sentrumsbebyggelsen ovenfor ferjestedet, med Halshaug kirke fra 11-1200-tallet, ødelagt av brann. I de følgende årene ble bebyggelsen, og byens nye empirekirke med mer enn 1500 sitteplasser, gjenreist etter en reguleringsplan der allmenninger var en viktig del av strukturen. Denne delen av byen er en vesentlig del av trehusbebyggelsen i den omfattende bevaringsplanen som ble vedtatt i 1984.

Uthavnene var fra de eldste tider viktige for trafikken langs kysten. For Mandalsområdet gjaldt det særlig Landøy/Udøy, Skjernøysund, Kleven og Hillesund.

Kleven ble fra 1500-tallet regnet som en av Agders beste og viktigste havner, og både i havna og på Gismerøya ble det etablert flere havariverft. Det aller meste av byens næringsliv var knyttet til skipsfart og havarivirksomhet. Fra omkring 1850 fikk Mandal en stor seilskipsflåte, som seilte på både nære og fjerne farvann.

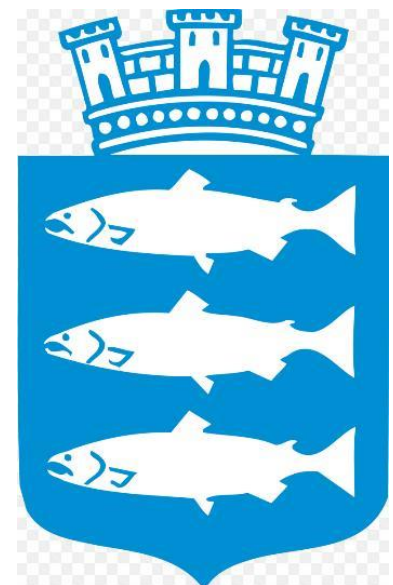
Etter at seilskipstiden tok slutt ble det utover på 1900-tallet etablert en rekke industribedrifter, som la grunnlaget for at Mandal på 1950-tallet var en av Norges største industrikommuner i forhold til folketallet. På det meste var omkring halvparten av arbeidsplassene i industrien. Fra 1950-årene utviklet skipsbyggingsindustrien seg til å bli verdensledende på utvikling av hurtiggående militære og sivile fartøyer.

I 1921 fikk Mandal bystatus.

Ervervet av Furulunden, Vestnes og Risøbank var en vesentlig årsak til byens vekst og trivsel på 1900-tallet.

Grunnlaget for Mandal som turistby ble lagt da i byen i 1932, 1937 og 1948 var vertskap for speiderleirer med flere tusen deltakere.

Det var kommunesammenslåing av Mandal, Halse & Harkmark og Holum i 1964.

1.4 Definisjoner, ord og uttrykk

Hva er et kulturminne?

Kulturminner

Kulturminner er definert som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø. Herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Immaterielle og materielle kulturminner

Det er vanlig å dele kulturminner i to hovedkategorier, immaterielle og materielle. Lokale tradisjoner, sagn, myter, historier, stedsnavn, musikk og håndverkstradisjoner er eksempler på immaterielle kulturminner.

Materielle kulturminner deles inn i faste kulturminner, som for eksempel bygninger, gravhauger, broer og boplasser, og gjenstander.

SEFRAK

SEFRAK er et landsdekkende register av bygg og andre kulturminner eldre enn 1900. SEFRAK registreringene ble gjennomført i perioden 1975 til 1995. Det knytter seg ikke noe spesielt vern til registreringene, men hus eldre enn 1850 er meldepliktig. Oversikt kan fås ved henvendelse til: matrikkelhjelp@kartverket.no.

NBI-registeret

Områder som Riksantikvaren har registrert i den nasjonale databasen over byer og tettsteder i Norge. Dette er kulturmiljøer av nasjonal interesse, men uten formelt vern.

Lovverk

Det er to aktuelle lovverk som benyttes for å verne kulturminner; kulturminneloven og plan- og bygningsloven.

Ord og uttrykk knyttet til kulturminneloven:

Automatisk fredet

Automatisk fredning innebærer at kulturminnet er fredet direkte etter teksten i kulturminneloven, uten særskilt vedtak. Alle faste kulturminner fra før år 1537 er automatisk fredet

Bygninger og anlegg eldre enn 1650 kan erklæres automatisk fredet (Kml §4).

Fornminne

Kulturminne fra før 1537. Disse kulturminnene er automatisk fredet (Kml §4).

Fredet

Fredning er det sterkeste juridiske virkemiddelet i kulturminnevernet og brukes for å sikre langsiktig vern av kulturminner av nasjonal verdi. Kommunen kan foreslå fredning av bygg og anlegg. Det er Riksantikvaren som fatter fredningsvedtak (Kml§15,19 og 22).

Kulturminnemyndigheten skal gi uttalelse til rivning eller vesentlig endring av bygninger og anlegg eldre enn 1850 (Kml §25).

Verneverdig/bevaringsverdig

Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne har fått en kulturminnefaglig vurdering og er verdt å ta vare på fordi det har et kulturhistorisk, arkitektonisk eller en annen type verdi. Det innebærer ikke juridisk vern.

Vernet

Når et kulturminne er vernet, har det en formell, juridisk vernestatus og kan ikke uten videre rives eller endres. Vernet kan være knyttet til kulturminneloven eller plan- og bygningsloven.

Ord og uttrykk knyttet til Plan- og bygningsloven:**Hensynssoner**

Avgrenset område i en kommuneplan eller reguleringsplan der det skal tas spesielle hensyn, angitt i egne retningslinjer eller bestemmelser.

Randsone

Området på utsiden av bevaringsområdet.

Reguleringsplan

Et detaljert arealplankart med bestemmelser for bruk, vern og utforming av arealer og fysiske omgivelser.

Områderegulering

Arealplan med kart over et mindre område som viser nåtidig eller fremtidig bruk av et område og har egne bestemmelser, jf. plan- og bygningsloven kap.12. Planen viser også hensynssoner. Reguleringsplaner utarbeides av kommunen, eller av private selskaper/enkeltpersoner og vedtas politisk i kommunen.

Detaljreguleringsplan

En planform for mindre områder og gjennomføring av utbyggingsprosjekter og andre tiltak. Alle har rett til å utarbeide forslag til detaljregulering.

Statens kulturhistoriske eiendommer

Statens egne bygninger er vernet gjennom Landsverneplaner.

1.5 Et eksempel på anvendelse av kulturminneloven. Mandals eldste hus?

Fakta

- Våningshuset på Sandnes, gbnr. 47/2 i Holumsveien 135.
- Våningshuset på Sandnes er årringsdatert til 1648.

Eier forteller

- Årringsdatert til 1648, men det er sannsynlig at de nederste stakkene kan trekkes tilbake til tidlig på 1500-tallet.
- Gården har vært i slekta siden 1485.
- Huset er brukt som skyssstasjon for reisende gjennom dalen. Oldemor Helga hadde rykte på seg for å være veldig snill med fantene. Hun hadde et eget rom til dem i 2. etasje, "Fanteloftet".
- I dag leies huset ut til turister i sommerhalvåret for å dekke driften av huset.

Foto: Helga Sandnes

Kulturminneloven

- § 4 - Bygninger eldre enn 1650 kan erklæres fredet av Riksantikvaren.
- § 25 - For bygninger eldre enn 1850 skal rivning eller vesentlig endring forelegges kulturminnevernmyndigheten til uttalelse.
- Huset på Sandnes kommer inn under begge paragrafene, men er ikke fredet.

1.6 Avgrensning

Valg av form på kulturminneplanen

Mandal er rik på kulturminner. Byen har en lang historie knyttet til kyst, elv og innland. I tillegg til en rik sjøfartshistorie, har byen vært en stor industriby.

Det er første gang det lages en kulturminneplan i Mandal. Det er behov for å få en oversikt over hva som finnes og planen er derfor laget som en «oversiktsplan» - kategorisert etter type kulturminner. Planen beskriver hva vi har og hva vi mangler innen hvert tema. Hvert tema munner ut i tiltak eller ideer til utvikling. De samme tiltakene og ideer til utvikling er gjentatt i vedlegget som er en uprioritert liste over tiltak og ideer.

Avgrensning - Riksantikvaren sier:

- viktig å prioritere, rekker ikke over alt
- start med det dere har kunnskap om
- mangler i arbeidet kan fanges opp i tiltaksdelen

Følgende har gitt føringer for planen:

- Samarbeidsavtale mellom Mandal kommune og Vest-Agder fylkeskommune 2015-2018.
Særlig avsnittene om de historiske byene, uthavnene og industriarv er relevante for Mandal kommune.
... kulturminneplan bør omtale de pågående samarbeidsprosjektene; Marna Motor, Ryvingen fyr, Risøbank IKS og VA museet IKS/Andorsengården/kunstnerbyen.
Der samarbeidsavtalen trekkes inn i planen, er teksten markert i *kursiv*.
- Kulturarv 2020. Strategi for kulturminnefeltet. Vedtatt i fylkestinget 30. april 2014.
 1. Historiske spor – arkeologi
 2. De historiske byene
 3. Uthavnene
 4. Museumshavn
 5. Industriarv
 6. Krigens kulturminner
 7. Troens kulturminner
 8. Kulturhistoriske eiendommer

1.7 Styrings-, referansegruppe og ressursgruppe

- **Styringsgruppen består av:**
 - Enhetsleder for kultur Alfred Solgaard
 - Leder for teknisk forvaltning Glenn Anderson
 - Rådgiver teknisk forvaltning Hallfrid Jostedt
 - Leder for landbruksavdelingen Børje Svensson
- **Referansegruppe valgt av bystyret 4.9.2014:**
 - Harald Øyslebø
 - Unni F. Hald
 - John Kittelstad
 - Kenneth H. Rafaelsen
 - Erik Hoffmoen

Riksantikvaren sier at politisk forankring av planen er sterkt ønskelig.

- Ressursgrupper og møteplan

DATO	LAG/GRUPPER INVITERT	DELTAGER
03.des.	Møte i styringsgruppe	
2016		
22.jan.	Byvandring med Agnete Kjellin	
17.feb.	HISTORIELAG/VELFORENINGER	
	Skjernøy Historielag	Skjernøy Historielag
	Risøbank IKS	Risøbank IKS
	Mones vel	Mones vel
	Øvrebyen Velforening	Øvrebyen Velforening
	Mandal Historielag	Mandal Historielag
	Mandal Historielag	Mandal Historielag
	Mandal Byselskap	Mandal Byselskap
	Malmø, Skinsnes og Kleven Velforening	Malmø, Skinsnes og Kleven Velforening
	Risøbank IKS/Historielaget	Risøbank IKS/Historielaget
	Holum Historielag	
	Holum Historielag	
	Tregde Vel	
	Harkmark Vel	
	Støkkan og Hermansby Vel	
	Sanden Vel	
10.mars	Sjøfart og krigshistorie	Reidar Eeg og Nils Reidar Christensen
15.mars	Barne og ungdomsrådet/ BU	
07.apr.	Maritim historie	Otto Syvertsen/hobbydykker
08.apr.	Turistkontoret	Erling Løfsnes
15.apr.	VA-museet	Birgitte Sørensen, Sylvi Sørensen
25.apr.	Tidl. fylkespolitiker	Kåre Glomsaker
29.apr.	Møte VAF/fylkeskonservatoren	Kåre Kristiansen
		Aase Bessesen
		Elin Finne
		Ann Monica Buekleiv/arkeolog
18.mai	Tidl. museumsstyrer og ordfører	Knut Lindseth
20.mai	Arkitekt	Gjertrud Wendt
24.mai	Styringsgruppe og referansegruppe	
09.juni	Teknisk forvaltning	Teknisk avdeling
20.juni	Befaring Kleven	Dag Hundstad
	Risøbank	Håkon Sødal
03.aug.	Holum Historielag	Reidar Hommen
17.aug.	Marna Motor	Johan Peter Klemsdal og Birgitte Sørensen
20.sep.	Styringsgruppe og referansegruppe	
18.okt.	Styringsgruppe og referansegruppe	
16.nov.	Åpent informasjonsmøte	
7. des.	Byutvikling; teknisk, bydrift, kultur	
2017		
20. feb.	Kulturminneplan på høring	
3.april	Frist for høringsinnspill	
10.mai	Styringsgruppe og referansegruppe	

2 Hva er vernet i Mandal

2.1 Fredningslisten

Sted	Objekt	Lovgrunnlag	Kommune	Gnr/bnr	Fredet	Tinglyst
Gjestgiveriet (i Hillesund)	Hovedbygning	Bygningsfredningsloven	Mandal	082/042	19.03.1973	30.03.1973
Hatholmen fyrstasjon	Fyrvokterbolig, uthus, fyrlykt, høsehus, maskinhus, naust	Kml 15,19	Mandal	075/012	12.09.1997	16.12.1997
Kleven 21 (Peersens hus)	Hovedbygning	Bygningsfredningsloven	Mandal	180/029	19.03.1923	05.05.1923
Risøbank	Hovedbygning, uthus, redskapsbu, drivhus, lysthus	Kml 15,19	Mandal	052/332	20.12.1994	02.11.1995
Ryvingen fyrstasjon	Fyrbetj, bolig, uthus, maskinhus, tårn, naust	Kml 15,19	Mandal	023/007	23.02.1994	20.04.1994
Store Elvegt. 5 (Andorsengården)	Hovedbygning	Bygningsfredningsloven	Mandal	160/1040	20.03.1923	14.05.1923
Store Elvegt. 23 A (Wattnegården)	Hovedbygning	Bygningsfredningsloven	Mandal	160/1059	20.03.1923	05.11.1923
Ytre Sandgt. 25 A (Skrivergården)	Hovedbygning	Bygningsfredningsloven	Mandal	160/1375	27.02.1924	03.11.1924
Ytre Sandgt. 22 (Tingstuen)	Hovedbygning	Bygningsfredningsloven	Mandal	160/1368	27.02.1924	03.11.1924
Harkmark kirke	Kirke	Kml 4	Mandal	002/026		
Brogaten 26	Hovedbygning	Kml 15	Mandal	170/76		
Fylkesvei K-201 Øyfid bru - Holmesland	Vei, område	Kml 15, 19	Marnardal, Mandal	081/001, 007, 008, 009, 011, 091/001, 002, 003	19.06.1997	03.09.1997
Høgevarde, Skjernøya	Kystvakthytte	Kml 22, Landsverneplan	Mandal	23/27	14.08.2015	
Ryvingen varde	Navigasjonshistorisk kulturminne	Kml 22, Landsverneplan	Mandal		08.08.2016	
Store Elvegata 38, gnr. 160 bnr.1085	Under fredning	Kml 15	Mandal	160/1085		
Store Elvegata 44, gnr. 160 bnr.1093	Under fredning	Kml 15	Mandal	160/1093		
Knuds boder	Planlagt fredet	Kml 15	Mandal			

Knuds Boder. Foto: Fylkeskonservatoren i Vest-Agder

2.2 Områder regulert til bevaring

Første "bevaringsplan" kom i 1984, gjeldende for Mandal sentrum og indre Kleven. Denne ble i 2006 avløst av ny reguleringsplan for sentrum, mens den ennå gjelder for bevaringsområdet i Kleven. Kommunen har også bevaringsplaner for bl.a. Farestad-Rosnes, Tregde sentrum, Holum, Eskeland og Hillesund.

I tillegg til områdene med reguleringsplan er det områder som i kommuneplanen er definert som verneverdige; Skjernøysund og Hille.

Områder regulert til **bevaringsområde** i reguleringsplaner

- Mandal sentrum Reguleringsplan for Mandal sentrum (2006)
- Kleven, Trappegata Bevaringsplanen for Mandal by (1984). Ny reguleringsplan for Kleven igangsatt i 2015.
- Eskeland Reguleringsplan for Eskeland (1997)
- Tregde Reguleringsplan for Tregde (2014)
- Farestad/Rosnes Reguleringsplan for Farestad, Rosnes (1999)
- Landøy/Udøy Reguleringsplan for Udøy, Landøy, Skogsøy/Buøy og del av landsiden (2007)
- Hillesund Reguleringsplan for Hillesundområdet (1988)
- Krossen, Holum Reguleringsplan for Krossen (2012)
- Trafokiosken, Nedre Malmø. Detaljregulering for Solskiva, Nedre Malmø, vedtatt 20.03.14

Enkelte av områdene er under hardt press og det kreves varsomhet. Gjelder spesielt Farestad/Rosnes.

→ Tiltak

Reguleringsplanen for Farestad/Rosnes bør gjennomgås og revisjon vurderes. Definere hvor det kan bygges.

2.3 Andre områder regulert til bevaring

Områder avsatt til Verneverdig bygningsmiljø i kommuneplanen

- Hillevågen/del av Hille (V1)
- Skjernøysund (V2)

Områder avsatt som hensynssoner H570 Bevaring kulturmiljø i kommuneplanen

- Sjøbodvik/Hoven
- Hogganvik (gårdstun)
- Vestre Skogsfjord (fornminner + nyere tids kulturminner)
- Berge (rekketun)
- Ime/Jåbekk (klyngetun)
- Ime (rekketun)
- Valand (rekketun)
- Harkmark, miljøet rundt kirken og mølla (fornminner + nyere tids kulturminner)
- Langeland (gårdstun)
- Sodeland (gårdstun)
- Greipsland (gårdstun)
- Toftenes (gårdstun)

2.4 Landsverneplan (Statens kulturhistoriske eiendommer)

Landsverneplan (Statens kulturhistoriske eiendommer)

- Kystvakthytte på Høgevarden, Skjernøya, gnr.23 bnr. 27 (også fredet i 2015, inngår i 2 kategorier).
- Ryvingen varde: Landsverneplan for maritim infrastruktur (Kystverket), Kml 22.
- Ryvingen fyrstasjon: Landsverneplan, Kml §15 og §19.
- Hatholmen fyrstasjon: Landsverneplan Kml§15 og §19.
- Uranienborg kommandoplass, Oksevollveien 7, gnr. 52 bnr.122. Verneklasse 2, blir ikke tinglyst (ikke fredet). Landsverneplan for Justissektoren.

Landskapsvernområde

- Oksøy - Ryvingen landskapsvernområde (2005, lov om naturvern).

3 Trehusbebyggelse

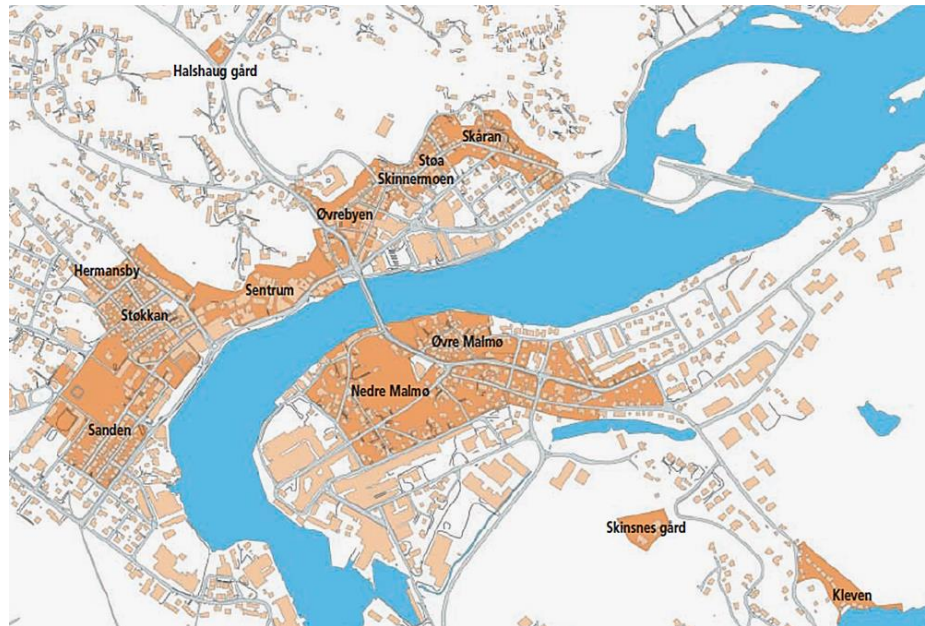
3.1 Trehusbebyggelse i bevaringsområdet

Innledning

Mandals hjerte er sentrum og trehusbebyggelsen i sentrum er i stor grad med å forme Mandals identitet og særpreg.

«Hovedpulsåren» i Mandal er Store Elvegata, fra Amaldus Nielsens plass til Skårødden.

«Gågata» med Adolph Tidemands plass (torvet) og Hestetraa i den sørvestre del av Store Elvegata, regnes som byens kjerne. Denne delen av byen var ikke berørt av bybrannen i 1810 og har det gamle uregulerte gateløpet som snor seg mellom elv og hei.

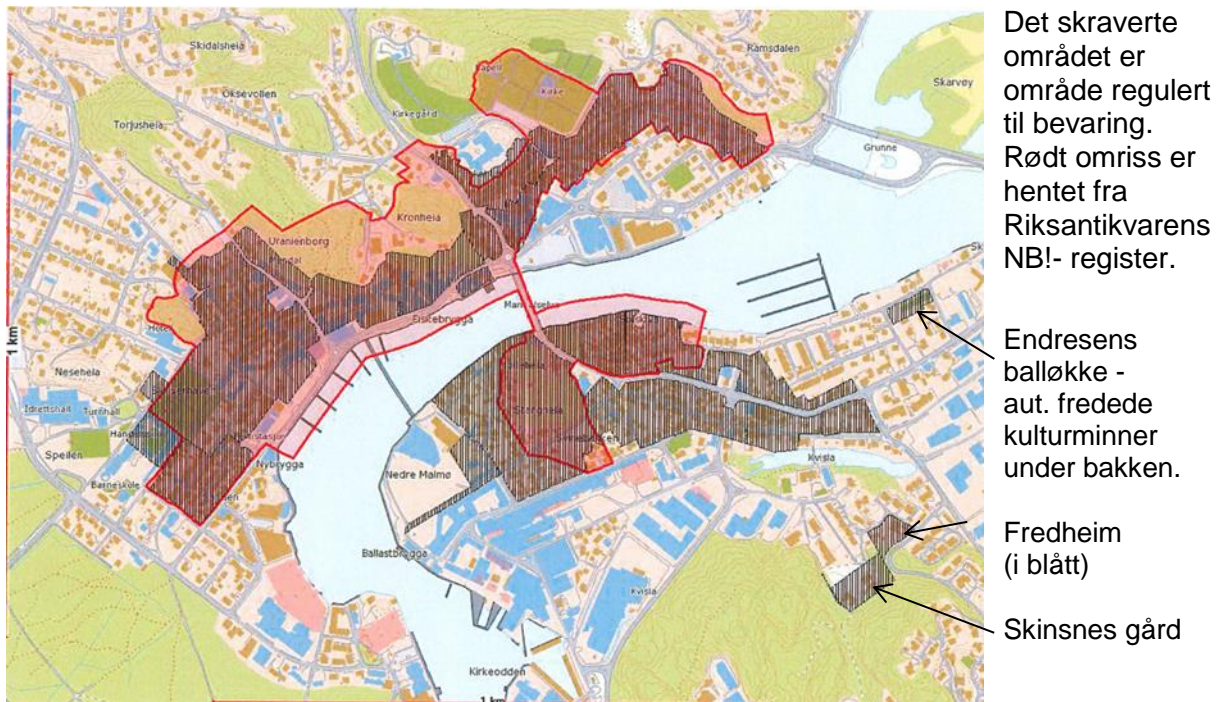
Kart: Bygge og bo i bydeler med reguleringsformål spesialområder for bevaring Mandal

Første "bevaringsplan" kom i 1984, gjeldende for Mandal sentrum. Denne ble i 2006 avløst av ny reguleringsplan

Status bevaringsområder i Mandal sentrum

Riksantikvarens database over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljøer av nasjonal interesse er kalt NB!-registeret (ikke formelt vern). Registeret omfatter 75 byer og tettsteder der spor etter 1000 års byhistorie er kartfestet.

Området Riksantikvaren har satt avviker noe ifht det regulerte bevaringsområdet Mandal kommune har definert. Særlig gjelder dette avgrensning på Nedre Malmø hvor NB!-området ikke inkluderer bebyggelse syd-vest for Mølleheia-Stangheia og heller ikke bebyggelsen langs Søren Jaabæks vei.

Det skraverte området er område regulert til bevaring. Rødt omriss er hentet fra Riksantikvarens NB!- register.

Endresens balløkke - aut. fredede kulturminner under bakken.

Fredheim (i blått)

Skinsnes gård

→ Tiltak

- Mandal kommune bør utvide bevaringsområde til områder NB! registeret har inkludert. Dette området er i hovedsak heiene som er av kulturhistorisk verdi og bør bevares for inngrep, og Mandal kirke.
- Tilsvarende spiller kommunen inn overfor Riksantikvaren, at kommunens bevaringsområde på Malmø/Skinsnes bør innlemmes i NB!-registeret.

Status bebyggelsen

- Bygningene i Store Elvegata mellom Amaldus Nielsens plass og brokrysset, ble stort sett oppført i siste halvdel av 1700-tallet.
- Eldste bebyggelse ligger langs Store Elvegata i Skottehøla.
- Fra brokrysset går Store Elvegata gjennom Øvrebyen og området som brant i 1810, mot Mandal kirke, og videre til Skårødden. Området som brant, mellom det gamle vestre brohodet og kirkebakken, skriver seg fra perioden umiddelbart etter 1810.
- Mandal har blant landets største sammenhengende trehusbebyggelse og bebyggelsen er godt ivaretatt.

- Spesielt bevaringsverdig er bebyggelsen i Store Elvegate fra Amaldus Nielsens plass til kirken, Nordgata og øvre deler av Øvrebyen mot kirken.
- Randsoner er Malmø, Sanden, Støa/Skåran og Kronheia.
- Nedsenkbar søppelhåndtering er vedtatt og delvis gjennomført. Positivt for miljø, det visuelle uttrykket og brannikkerheten.
- Brannikkerhet:
 - Fasadestruking er installert i Store Elvegate/«Gågata»
 - Varmesøkende kamera er installert i Store Elvegate i Øvrebyen
 - Vanntåkeanlegg er installert på «kalde» loft
 - Varmesøkende kamera blir installert i Ytrebyen dvs. fra Uranienborg og mot Andorsengården, «Kyllinggata» og Støkkan. Riksantikvaren bidrar med midler.

Kilde: Strategi for de historiske sørlandsbyene i Vest-Agder. Vedtatt Fylkestinget 16.6.15
Knut Lindseth 18.5.16
BrannSør Jon Inge Aasen 10.8.16

Utfordringer

- Balanse mellom utvikling og bevaring.
- Tilflyttingen til fylket skjer i hovedsak til byene, noe som stiller store krav til byutvikling.
- Verneverdige byområder er ikke tilpasset dagens standard og det bidrar til høy rulling av beboere.
- Seksjonering av bygg gir:
 - stor «gjennomtrekk» av beboere.
 - manglende eierskap og vedlikehold.
 - redusert brannikkerhet.
- Manglende kunnskap blant produsenter, leverandører og håndverkere om bygningenes fysikk, f. eks. etterisolering som skaper råteskader.
- Brannikkerhet.
- Krav om universell utforming er utfordrende i sammen med bevaring og tilpassing til flom.
- Kommunen må på tvers av ulike etater (reguleringsmyndighet, brannvesen, renovasjonsselskap osv.) jobbe mot felles mål om å sikre den unike tette verneverdige trehusbebyggelsen for fremtiden. Det krever en bevisstgjøring i alle ledd i kommunen.

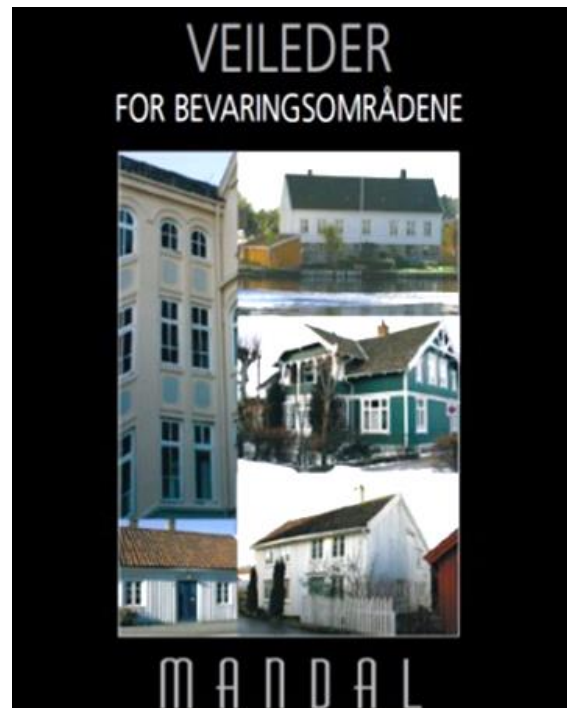

Kilde: Strategi for de historiske sørlandsbyene i Vest-Agder.
Vedtatt Fylkestinget 16.6.15. Bystyresak: Bevaringsbestemmelsene under revidering ref. i bystyret 15.9.16

Oppsummert: Mandal sentrum har et godt vern, men mangler strategi for vedlikehold og aktivisering.

→ Tiltak

- Tilrettelegge for aktivitet i bevaringsområdene. Vern gjennom bruk.
- Bevaringsbestemmelsene er under revidering ref. sak i bystyret 15.9.16.
- Begrense seksjonering som faller utenfor kommunens vedtekter.
- Tiltrekke kjøpere som er opptatt av det autentiske - et hus med «sjel».
 - Formidling av kunnskap og historie til byens befolkning og potensielle kjøpere.
 - Økt fokus på at objektet er et bevaringsverdig hus i salgsprospektet.
 - Info om hva et kjøp av verneverdig hus innebærer i salgsprospektet.
 - Særlige krav til huseiere - tilsyn - vurdere sanksjonsmuligheter.
- Øke håndverkskompetansen
 - Kommunikasjonsstrategi for hvordan nå ut til innbyggerne med fokus på gamle hus og godt håndverk.
Ide: Lindesnes avis følger ungt par i renoveringen av bevaringsverdig hus - steg for steg.
 - Distribuere veileder for bevaringsområdene, utgitt av Mandal kommune.
 - Håndverksnæringen, kommunen og fylkeskommunen bør samarbeide om å øke interessen for bevaringsverdige hus, øke håndverk-kompetansen og -kunnskapen om eldre trehus sin bygningsfysikk.
Kommunen viderefører kunnskapen i reguleringsbestemmelser.
Ide: tilby eget fagbrev i rehabilitering av bevaringsverdige hus ved videregående skole i Mandal.
 - Vurdere byantikvar i Mandal.
Mulighet: 50/50 fordeling mellom Mandal/ fylkeskommunen.
 - Bruke byggeskikkenteret i Flekkefjord.
 - Ide: Lage et mini visningsformat for byggeskikk i et av kommunens ledige lokaler.
- Etablere en regional materialbank som ledd i næringsutvikling.

→ Idéer til utvikling

- Tematisere et avgrenset område f.eks. øvre del av Store Elvegata. Benker, skilter, bed/planter m.m. tematiseres i tråd med «gamle Mandal». Økt fokus på området gir nye muligheter for næringslivet og turistnæringen. Ide: Kjøpmannsgården - ta i bruk omkringliggende hus som hotellrom.
- Åpne opp bakgårdshage(r) for allmennheten.
- Videreføre Byselskapets arbeid med å skilte/formidle steder av historisk interesse. Gateskilt med noen ord om historien: Huset på hjørnet av Nordgata og Klokkebrotet: «Her startet bybrannen i 1810. Tjenestejente satte den varme asken for tett inntil husveggen.»

Eksempel på historiefornidling på gateskilt i Århus

Torg i bunnen av kirkebakken i Store Elvegata

Torg i Store Elvegata /Svein A. Sørensens hus

- «Binde sammen» området mellom Amfi og «Gågata». Viktig for utviklingen av Store Elvegata. Utfordring for SKAP Folkehøyskole?

3.2 Trehusbebyggelse i bevaringsområdet - Andorsengården

Bakgrunn

Byens mest prominente kjøpmannsgård, oppført av Mathias Christian Knutzen jr., i utmurt bindingsverk med utvendig panel, i perioden 1801-1805. Gulow Andorsen eide gården fra 1834 (derav navnet). Gulow Andorsen døde i 1867, og da hans kone døde i 1876 overtok barna; Jacob, Harald og Amalie. Amalie var gift med Christian Salvesen, og i 1906 overtok deres døtre Marie og Magdalene gården. Søstrene gav i 1953 gården som testamentarisk gave til Mandal kommune til bruk som bibliotek og museum. Andorsengården ble fredet i 1923. Etter at Mandal bibliotek flyttet til nye lokaler i 2012 er det kun Mandal museum som bruker bygningen.

Status

Det er lagt gode planer for Andorsengården, men det mangler konkret handling. Det har vært politisk vedtak på; «Andorsengården – et åpent og levende museum. Plan for fremtidig bruk av Andorsengården, (2011)», men mangler midler. Det haster med vedlikehold av bygningssmassen. Tiltakene under er i tråd med planen fra 2011.

Andorsenhaven er restaurert tilbake til slik den var i 1912.

→ Tiltak

- En omfattende Risiko- og sårbarhetsanalyse (ROS) av bygningen ble ferdig i september 2016. Høsten 2016 søkes det, med utgangspunkt i ROS-analysen, om midler til utvidelse av innbruddsalarm og ny brannsentral hos Norsk kulturråd, med oppfølgingssøknad til Stiftelsen UNI ved eventuelt tilsagn.
- Tilsagn på søknad om kr 200 000 hos Stiftelsen UNI høsten 2016. Dette skal brukes sammen med kr 100 000 fra Mandal kommune og kr 100 000 fra Vest-Agder-museet til istandsetting av 11 vinduer i fasade mot sør og istandsetting av vegg mot nord (utskifting og maling).
- Bruke hele bygget til museum med målsetting om å gi byens befolkning et eierskap (formidling) til museet, byens historie og «den lille byen med de store kunstnerne» og deres oppvekst i Mandal.
«Mandal - kunstnerbyen på Sørlandet». Utvikle konseptet sammen med VAF. Ref. samarbeidsavtale Mandal kommune og VAF 2015-2018.
- Se på muligheten for å utvikle Tidemandgården og deler av Andorsengården til et museum for Tidemand og de øvrige mandalskunstnerne.
- Belysning vil gi bygget en sentral visuell plass i bybildet.
- Universell utforming – et alternativ er utvendig heis og garderobe mm. på vestgavlen. Dette vil gi tilgang til 1. og 2. etasje i hovedbygget.

Andorsengården

3.3 Trehusbebyggelse - hus fra 20. århundre/etter SEFRAK

I randsonene av bevaringsområdet i Mandal finner vi arkitektur fra 20. århundre, altså etter SEFRAK registreringer av bygg som gjelder frem til 1900.

Epoker:

- Empire 1820-1870. <https://no.wikipedia.org/wiki/Empire>
- Sveitserstil 1870-1930. <https://no.wikipedia.org/wiki/Sveitserstil>
- Jugend 1900-1940. <https://no.wikipedia.org/wiki/Jugendstil>
- Nyklassisisme 1920-1950. <https://no.wikipedia.org/wiki/Klassisismen>
- Funksjonalisme 1930-1960.
[https://no.wikipedia.org/wiki/Funksjonalisme_\(arkitektur\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Funksjonalisme_(arkitektur))

Andorsengården i empirestil

Løvenberg i sveitserstil

Jugend i Neseveien.

Nyklassisisme på Sanden

Fakta: Huset har samme arkitekt som Lordehytta i Åseral.

Funksjonalisme på Sanden.

Erfaring:

Funksjonalisme hus er sårbare for endring da her er enkel og bevisst detaljering.

Enkel byggestil, etter 2. verdenskrig på Vestnes. «Det nye Norge».

Erfaring:

Det er laget en god veileder for bebyggelsen på Vestnes, men denne blir ikke fulgt opp.

→ Tiltak

Gjøre politisk veivalg; frislipp eller strengere håndhevelse av byggeskikkveileder.

3.4 Trehusbebyggelse - troens hus og forsamlingshus

Innledning

Vest-Agder er kjent for et aktivt menighetsliv og sine mange frimenigheter. De nære forbindelsene til Holland førte til at reformert kristendom fikk en viss oppslutning alt på 1600-tallet, mens det ble etablert en brødre-menighet på Lista på 1700-tallet. Etter 1850 vokste lekmannsbevegelsen frem som en del av det folkelige organisasjonslivet. Kirkene er ofte sentralt plassert i særpregede og verdifulle kulturmiljøer. Fylkeskommunen har fra 2013 ansvar for listeførte kirkers omgivelser.

Prioriterte områder er:

- Sikre og formidle de kulturhistoriske verdiene knyttet til de listeførte kirkene.
- Sikre og formidle viktige bedehus og frikirkelige bygninger.
- Utarbeide en felles mal for verneplan for gravminner.

Status

- Kirker bygget før 1650 er automatisk fredet. I Mandal kommune gjelder dette renessansekirken i Harkmark.

Harkmark kirke

- Alle kirker oppført mellom 1650 og 1850 er listeførte. I Mandal kommune er Mandal kirke (1821) og Holum kirke (1825) listeførte.

Kilde: Vest-Agder fylkeskommune, Kulturarv 2020. Strategi for kulturminnefeltet

Oversikt/status

- Mandal kirke (1821) inkludert kirkemuren rundt.
Første monumentalbygg i Norge etter grunnloven vedtatt i 1814.
Mandal kirke trenger omfattende vedlikehold.
Høye kostnader er estimert.
- Holum kirke (1825).
- Harkmark kirke (1613- fredet).
- Skjernøy kapell (1913).
- Skjernøya grendehus (privat eie).
- Det gamle bedehuset i Store Elvegate 94a.
- Maran Ata på Malmø (tidligere Folkets hus).
- Kirkestua i Holum.
- Turnhallen (1925). Her er gamle turnapparater, revyhistorie i form av bl.a. kulisser. Tidligere var Turnhallen byens scene.
- Fritun - tidligere kommunehus for Halse og Harkmark kommune, ligger i Søren Jaabæksvei 39.
- Ljosheim (1920) – eies av Halse Ungdomslag og kommunen.
- Hald (1897)
- Varde (1921) i Holum. Ungdomslaget vedlikeholder.

Mandal kirke

Varde i Holum, utendørs- og innedørs

→ **Tiltak:** Frede Mandal kirke.

3.5 Gamle skolehus

Innledning

Gamle skolehus samler bygder

Å verne gamle skolehus virker som lim for lokalsamfunn, viser ny forskning. Men de får nesten aldri status som kulturminner.

Å ta vare på skolehusene motiverer folk ut fra ønsket om å opprettholde en lokal identitet og tilhørighet, sier nåværende seksjonsleder hos Riksantikvaren Leidulf Mydland til forskning.no.

Det kan i så fall innebære en kraftig statusheving for skolehusene som potensielle verneobjekter.

Kilde: <http://forskning.no/arkitektur-historie/2012/05/glemte-skolehus-samler-bygder>

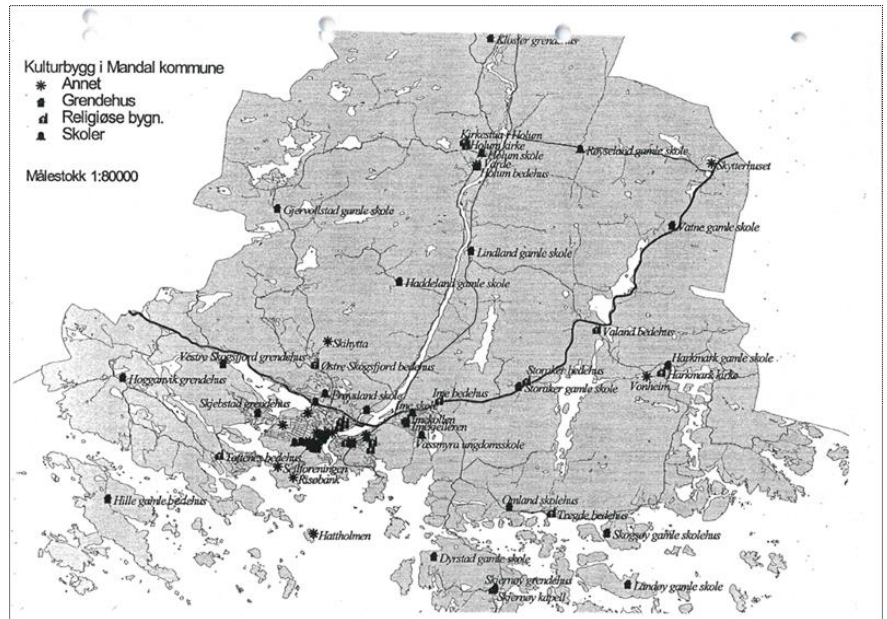

To velholdte skolehus som brukes i dag; Skogsøy skolehus og Haddeland skolehus.

Oversikt/status

Gamle skolehus:

- Frøyslandsmoen
- Gjervoldstad
- Haddeland
- Lindland
- Ø. Valand
- Vatne (møblert med gamle skolemøbler)
- Farestad
- Harkmark
- Storaker
- Omland
- Skogsøy
- Landøy
- Hogganvik
- Vestre Skogsfjord
- Dyrstad
- Røyselund
- Hille. Privat eie.
- Kirkestua, Holum (kirkeformål)

→ **Tiltak:** Gi utvalgte skolehus et vern.

3.6 Risøbank

Innledning

Risøbank ble bygd i 1901 for Lord Edward Salvesen (1857-1942), og ble til slutten av 1960-tallet benyttet av Lordens etterkommere som feriested. Anlegget er tegnet av Sir Robert Lorimer, og hovedbygningen, gartnerboligen, uthusene og drivhusene er holdt i engelsk stil.

Allerede i 1862 etablerte brødrene Johan Theodor Salvesen og Salve Christian Fredrik Salvesen Mandal Paraffin Olie Co ytterst på Risøbank. Den første fabrikken som raffinerte mineralolje i Norge, ble imidlertid avviklet i 1872. Fabrikken ble revet.

I 1971 ble overføringen av Risøbank og området omkring, fra Salvesen-familien til Staten, slutført. Staten ved Miljødirektoratet står i dag som eier. Husene på Risøbank ble bevart i forbindelse med Statens overtagelse, under forutsetning av at Mandal kommune tok det hele og fulle ansvar for drift og vedlikehold.

I 1994 ble Risøbank fredet av Riksantikvaren. Fredningen omfatter hovedbygning, vaktmesterbolig, to uthus, drivhus og lysthus, samt det parkmessige landskapet med tennisbaner og kontakt til sjøen.

Status

I 2004 gikk Vest-Agder fylkeskommune og Mandal kommune sammen om å etablere et interkommunalt selskap, som skulle ta det praktiske ansvaret for Risøbank. Selskapets navn er: Risøbank IKS, og er et eget rettssubjekt.

Risøbank

Selskapet ledes av et representantskap (bestående av ordføreren i Mandal og fylkesordføreren i Vest-Agder). Representantskapet oppnevner styre på innstilling fra Mandal kommune og Vest-Agder fylkeskommune. Styret tilsetter daglig leder, som i dag har kontor på Risøbank.

Risøbank IKS ivaretar anlegget i tråd med vernebestemmelsene, innenfor bevilgninger gitt av Mandal kommune og Vest-Agder fylkeskommune, samt en viss egen-inntjening.

Risøbank IKS inngår i samarbeidsavtalen mellom Mandal kommune og Vest-Agder fylkeskommune 2015-2018. I avtalen står: I forbindelse med videreutviklingen av museene i Mandal vil en se nærmere på hvordan Risøbank IKS (og Ryvingen fyr) kan knyttes nærmere Vest-Agder museet IKS, både når det gjelder drift og utvikling av stedene.

De første årene etter etableringen av det interkommunale selskapet, lå bevilgningene fra de respektive eierkommunene på kr 500 000 fra hver. Dette gav muligheter for omfattende tiltak når det gjelder renovering og fornyelse av anlegget. Fra 2010 er tilskuddet fra hver av eierkommunene redusert betraktelig, noe som også begrenser nødvendige restaureringsarbeider. Her er en totaloversikt vedr tilskudd fra 2004 til 2016, i hele tusen (for 2016 gjelder budsjetterte beløp):

Tilskudd	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Mandal	250	500	500	500	500	250	250	500	250	250	250	250	250
Fylkeskomm.	250	500	500	500	500	250	250	435	465	250	375	250	250
Fylkeskons.	250	75	250	0	250	250	0	0	0	0	0	0	0
Sum	750	1075	1250	1000	1250	750	510	935	715	500	625	500	500

Kommentarer:

- I 2011 gav kommunen et jubileumstilskudd på kr 65 000, som er inkludert i totalbeløpet på kr 500 000 (derfor divergerer de to kommunenes tilskudd dette året med dette beløp).
- I 2014 ble det gitt et ekstratilskudd fra fylkeskommunen på kr 125 000 til møbler.

Utleievirksomheten (selskaper, seminarer, møter osv) ivaretas per i dag av en privat aktør.

→ **Tiltak**

Vedlikehold:

- Vedlikehold (inkl. maling) av hovedhusets vinduer.
- Maling av yttervegger på hovedhuset.
- Opprustning av drivhusene.
- Totalrenovering av forpakterboligen.
- Renovering av lysthuset.

Formidling:

- Plan for hvordan tilgjengeliggjøre historien og byggene for å øke attraksjonsverdien for fastboende og tilreisende.
- Lordehytta – knytte Lordehytta i Åseral til Risøbank.
- Lillebanken – knytte husrekken på Lillebanken til Risøbank.

Bevaring:

- Vurdere å gi husrekken på Lillebanken et vern.

Risøbank

4 Stein- og murbygninger

Oversikt/status

Mandal har særegne bygninger i og utenfor bevaringsområdet, som ikke faller inn under kategorien trehusbebyggelse.

Stein og murbygninger:

- Grand-gården. Store Elvegata 16. Privat eie.
- Tingstua (Arresten). Ytre Sandgt. 22. Fredet 1924. Privat eie.
- Skrivergården. Ytre Sandgt. 25A . Fredet 1924. Trenger vedlikehold.
- Postgården. Johnstons gate 2. Privat eie.
- 2 mursteinsbygg i Nordgata 21. Privat eie.
Det bakerste var tidligere Frøslands snekkerverksted.
Snekkerverkstedet hadde butikk og utstilling i trehuset.
Det øverste huset var skomakerverksted.
- Tidligere E-verkets bygg på Halshaug. Gjervoldstadsveien 17. Oppført 1920.

Skrivergården

Andre «bygninger»

- Telefonkiosk ved Fiskelaget.
Telefonkiosken er ikke blant de 100 røde telefonkioskene Riksantikvaren har fredet.

→ Tiltak

- Kartlegge hvilke bevaringsverdige bygninger som inngår i bevaringsområdet og som bør ha særegne bestemmelser.
- Vedlikehold av Skrivergården.

→ Ide til utvikling

- Innrede butikkdelen ved 2 mursteinbygg i Nordgata 21 med inventar fra tiden da bygningene var i opprinnelig bruk. Minimuseum der man kikker inn vinduet.

5 Parker, haver og grøntområder

5.1 Parker, haver og grøntområder

Innledning

Mandal har mange parker og haver fra ulike tidsepoker. Parker, haver og ikke minst Furulunden er med på å gi Mandal sitt særpreget.

Oversikt/status

- Skriverhaven i tilknytning til Skrivergården
- Andorsenhaven. Andorsenhaven er restaurert tilbake til slik den var i 1912, en «kysthave med røtter fra renessansen». Haven vedlikeholdes av Mandal kommune/bydrift og på dugnad av frivillige.
- Haven foran og bak Tidemandgården
- Risøbank
- Lysthuset
- Furulunden. Minnestøtte over Giert Giertsen som startet den omfattende plantingen av området som i dag er Furulunden. Står i dag ved Lysthuset.
- Endresens løkke
- Pustebakken på Vestnes
- Broparken
- Harkmark kirkegård (med bautasteiner/ automatisk fredede kulturminner)
- Mandal kirkegård
- Holum kirkegård

→ Tiltak

- Få oversikt over parker, haver og grøntområder i Mandal.

5.2 Park og haver – Skriverhaven

Status Skriverhaven

Skriverhaven, som tilhører Skrivergården i Mandal, er et av få bevarte formalanlegg fra 1700-tallet på Sørlandet. Skriverhaven er et kulturminne av nasjonal verdi, og bør behandles som om den var fredet. Skriverhaven er nå noe preget av manglende skjøtsel, og tidligere beplantning og elementer som benker, er fjernet. Vollgraven lekker og står i dag uten vann. Haven har en lekeplass for barn men denne er moden for oppgradering. Haven har behov for fysisk opprustning og aktivisering.

Skriverhaven fra Giert Giertsens gate

→ Tiltak

- Belysning av ferdselsårer.
- Restaurere vollgrav.
- Restaurere beplantning.
- Tilbakeføring av benker.
- Sjøpelstativer og -kasser.
- Vurdere å «åpne» haven mer opp. Universell adkomst. (samarbeid Byromsstrategi).
- Oppgradering av lekeplassen.
- Formidle info om haven.

→ Ideer

- Legge til rette for økt bruk og aktivisering f.eks. kulturelle arrangementer som konserter, litteraturfestivaler mm.
- Gi oppgaven til SKAP. Skriverhaven er deres «skolegård».

6 Mandal industriarv

6.1 Mandal industriarv

Innledning

Strategisk beliggenhet ved elvemunningen førte til utviklingen av tettstedet «De danske boder» på vestsiden av elven og Malmø på østsiden av elven.

Mandal markerte seg tidlig som industriby (se sitat fra Christiania-avisen Verdens Gang 1869).

Malmø utviklet seg som forstadsområde for ladestedet og industri ble etablert med ballastbrygge i 1754 og reperbane i 1774.

På 1950-tallet var Mandal en av landets største industribyer regnet etter folketallet. På det meste hadde byen 1300 industriarbeidsplasser. Industrien i området er en viktig kilde til forståelsen av byens næringshistoriske utvikling.

I dag er Nedre Malmø et særegent område med potensiale for sterk og fremtidsrettet identitet ved balansering av nytt og gammelt.

"Fabrikdriften her har i de senere aar taget et opsving, saa man skulde tro sig hensat i en af Englands smaastæder. Røgsyølerne fra de høye, fritstaaende piber og dampens pusten og stønnen ser og hører man overalt."

Skrevet om Mandal i Christiania-avisen Verdens Gang 1869

Det er kun trafoen (1914) på Nedre Malmø som har formelt vern

Asplan Viak ved sivilarkitekt MNAL Harald Tallaksen har på oppdrag fra Mandal kommune gjennomført en stedsanalyse for Nedre Malmø (2005). Punkter fra stedsanalysen er gjengitt under.

Gateløp:

- Strukturen styrt av ballastbrygga og reperbanen
- Viktige gløtt mot sjøen bør videreutvikles
- 3 plasser på strategiske steder

Asplan Viak: Stedsanalyse/kulturminnegrunnlag for Nedre Malmø - Mandal

Kulturminnevern:

- Ballastbrygga et viktig kontaktpunkt mot elva
- Reperbanen et anlegg med stor tidsdybde og bestemmende for strukturen i området
- Industrien i området viktig kilde til forståelsen av byens næringshistoriske utvikling
- Hvilke bygg og områder som evt. foreslås vernet ikke klarlagt (i påvente av bl.a. befaringer)

Asplan Viak: Stedsanalyse/kulturminnegrunnlag for Nedre Malmø - Mandal

Oversikt og status

Nedre Malmø og Malmø:

- Mandals Reberbane (1775. Brann 1940. Gjenoppbygd 1942). Regnes som Sørlandets eldste bedrift. Fortsatt i drift og produserer slanger.
- Buehallen - tidligere del av Mandal Spikerfabrikk. Eier Petter Backstrøm vedlikeholder bygget og leier ut.

Buehallen/Spiggeren

- Ballastbrygga:
 - Havnevesenets bygg
 - Bygg med Ask Architects, Agder Marine og Marna Motor as
- Kulturfabrikken – tidligere Th. Rasmussens Møbelsnekkeri. Eies av Rasmussen-arvingene i et sameie. Drives av Rune Pihl, kulturformidling. Ligger innenfor bevaringsområdet Mandal kommune har satt. Gjelder kun grunnen.
- Saanums Sæpefabrik (1934) – med adm. for Skipsaktieselskapet Agnes (Einar Saanum). Saanums Rederi, byens eneste moderne rederi ble avviklet i 1978. Bygget er regulert til boligbebyggelse/blokkbebyggelse.

Saanums Sæpefabrik

- Det Norske Kokosveveri «Matta» – autentisk industribygg.
- Mandals Papirindustri «Påsa» – produserte poser inntil nylig.
- Martin Narums Betongelement-fabrikk. (Startet av Thomas Fjell.)
- Martin Nygårds Båtbyggeri.
- Maskinhuset til Gabrielsens Bane «Lillebanen» på «Sannan».
- Nøstet Kjetting «Kjettingen» - regulert til (blandet formål) forretning/kontor/industri - og litt «parkbelte i industriområde» mot rundkjøring og Gismerøyveien.(Revet 2016).
- Trafokiosken. Bygget av stein fra Hålandsheia. Er regulert til bevaring. Trenger vedlikehold.
I forhold til innbyggertallet var Mandal tidlig ut med innføring av elektrisitet. Lys i gatene kom julaften 1909. Kilde: Mandal Bys historie III
- Mandal Stål «Spiggeren». I dag Spiggeren Næringspark (det gamle fabrikanlegget). Fabrikbygningen vis-a-vis Trafokiosken er bygget av stein fra Hålandsheia.
- Mandals Slip & Mek. Verksted «Slippen» - Bygget er revet, men «beddingen» og slippvogn til å ta opp båter består.
- Marnar Konfeksjonsfabrikk - kjolefabrikk på Malmø i Langgata 4.
- Tellefsens Maskinverksted. Nå Malmø barnehage. Nordre Banegate 1a.
- Karl Karlsens Smie&Mek. Verksted. Nå leiligheter/Marna Motor as.
- Hermetikkfabrikken The Norwegian Preserving Co. (1866-1903), i Brodersens gate nr 1 og administrasjonsbygg i nr 2.

Andre industribygg:

- Wattnes Garveri og Lærfabrikk «Garveriet».
- Walvick Båtbyggeri. Veverigata 2.
I tillegg til å bygge båter, repareres fiskebåter og fritidsbåter lokalt. Dette er en viktig funksjon for dagens fiskere.
- **Tiltak:** Kombinere bevaring og ny promenade.
- Holum Treullfabrikk.

Holum Treullfabrikk

- Mandal Casting, Støperiveien 13, Buøya – ble bygget som støperi for Mandals Motorfabrikk.
- Hoffstrøm Steinhuggeri, Buøya.
- Sjølingstad Uldvarefabrik (ligger i Lindesnes kommune)
Får årlig tilskudd til vedlikehold og til noe drift fra Riksantikvaren.
- Frostestad mølle (1916). Hører til Sjølingstad Uldvarefabrik.
- Krittfabrikk på Tregde (nær Kige). Trebygningen står. Trenger vedlikehold.
- Gamle vannverket på Stemmen i Mandal (1867). Rester etter vannverket ved Stemmen på Frøysland.
- Telefonstolpe med 40 porselensisolatorer i Skottehola (Store Elvegata 38/44). Mandal fikk sin første telefonstasjon i 1893.

Vannverket på Stemmen. Foto: Roald Larsen.

Status

Det er gjennomført flere analyser og prosjekter med tanke på fremtidig bruk av Nedre Malmø. De viktigste er:

- Asplan Viak ved sivilarkitekt MNAL Harald Tallaksen har på oppdrag fra Mandal kommune gjennomført en stedsanalyse for Nedre Malmø (2005). Han gir sine anbefalinger for bygninger som bør bevares; Reberbanen, Sæpefabrikken og trafo. Ingen konkrete handlinger er gjort som følge av Stedsanalysen.
- Fylkeskonservatorens høringsuttalelse til reguleringsplan for Nedre Malmø 30.3.2007: Nedre Malmø representerer Mandal bys industrihistorie. Aktiviteten i området har avtatt men bebyggelsen må sees på som en viktig ressurs i utviklingen av området. Gjenbruk er stikkordet. Bevarte elementer av industribebyggelsen vil bidra til å skape et mangfoldig og spennende område – slik mange tidligere har gjort før oss. Vi har muligheten til å skape et attraktivt, spennende og unikt område med ny aktivitet.
- I 2012 utarbeidet konsulentfirma Rambøll ved Gjertrud Wendt en omfattende plan: «Ballastbrygga – et industrihistorisk senter» for Vest-Agder Fylkeskommune. Planen munnet ut i et budsjett (9 mill?). Planen ble aldri behandlet politisk.
- I Kommuneplan 2015-2027 (vedtatt 10.september 2015) står det at vi skal «bevare noen deler av industrihistorien på Nedre Malmø». I tillegg står det at kommunen har som mål bl.a. å trekke flere turister til kommunen og sette Mandal på kartet nasjonalt og internasjonalt.

→ Tiltak

Det nedsettes en gruppe som ser på industribygg på Malmø og vurderer disse i henhold til bevaring, som omtalt i kapittel 6.

Bygg, evt. fasader som må vurderes bevart:

1. Mandals Reberbane.

Ide: Illustrere industrihistorien på veggen langs bygget.

Mandals Reberbane

2. Saanums Sæpefabrik.

Ide: bygget er stort nok for industrimuseum.

3. Ballastbrygga, begge byggene.

Bruke bygget nærmest Buen til kyst- og industrimuseum.

4. Kulturfabrikken.**5. Buehallen.****6. Det Norske Kokosveveri.****7. Trafokiosken - er regulert til bevaring, men trenger vedlikehold.****8. Bevare «beddingen» og slippvognen mot elven (ved Mandals Slip&Mek. Verksted).**

6.2 Mandal industriarv – Marna Motor

Innledning

Marna Motor er Mandals svar på Harley Davidson! Marna Motor er en motor med sjel; en kjent merkevare med positive assosiasjoner knyttet til Mandal og Sørlandet, sommer, sol, det gode liv i tillegg til at det er 60-talls nostalgi, stolthet og kvalitet.

Det hele startet med Ole Klemsdal, bosatt i Fredrikstad, som startet produksjon av Sleipner motorer i 1908. Sønnen hans, Johan Klemsdal, flyttet til Mandal og laget i 1923 en forbedret utgave og kalte denne motoren Marna.

Den pålitelige Marna motoren var markedsleder i vekstperioden fra 1920 til 1950. Fra 1960-tallet ble det sterk konkurranse fra japanske motorer. Produksjonen av Marna motorer fortsatt helt til 1984.

Status

- *Marna Motor inngår i samarbeidsavtalen mellom Mandal kommune og Vest-Agder fylkeskommune 2015-2018.*
- Marna Motor har i dag et verksted på Malmø der man vedlikeholder og restaurerer gamle motorer, i tillegg til å selge reservedeler via www.marna.no. Driften er bemannet med til sammen 1 årsverk.
- Maskiner og utstyr fra Mandals Motorfabrikk er dokumentert og katalogisert av VAF. Maskiner, utstyr og motorer er lagret på Ballastbrygga, 1. etasje i en delt løsning med Agder Marine AS. VAF deler husleien med Marna Motor, og betaler ca. kr 30 000 + strøm i årlig leie for lokalene.
- Papirarkivet er tatt vare på.
- Tegningsarkivet som fremdeles er i bruk, finnes i dagens lokaler på Malmø.
- Vi aner en ny interesse for tresnekker og Marna motorer blant den yngre generasjon.

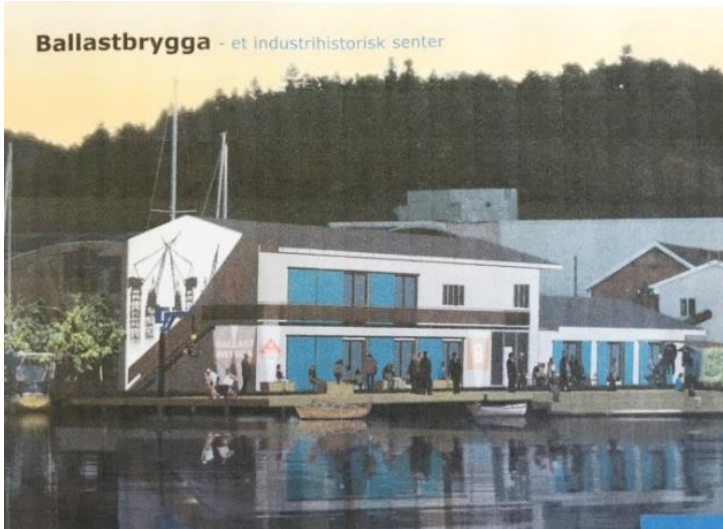

Foto: R 2 Marna motor

→ Tiltak

Bruke bygget lengst øst på Ballastbrygga (1. etasje) som kystkultursenter/levende industrimuseum/opplevelsessenter.

Illustrasjon: Rambøll for Vest-Agder fylkeskommune 12.11.2012

Vektlegge aktivitet og opplevelse fremfor ren utstilling. Aktører kan være Marna Motor, Redningsskøyta, Dykkerklubben m.fl.

Marna Motor med sin kjennskap på landsbasis bør være en hovedattraksjon.

Tilby opplevelser ved:

- Skape synergi mellom Marna Motor driften (1/1 årsverk) og en formidlingsdel (1/2 årsverk). Flytte driften fra øvre Malmø til sjønære Ballastbrygga. Se håndverket og snakk med en kyndig.
- Småskala utleie av snekker med Marna motor og 1 kg reker fra Fiskelaget.
- Tverrsnitt av en Marna motor – se og lær hvordan en motor fungerer. Dra i gang en Marna.
- Lydopplevelse av Marna motor (Bjørn Charles Dreyer).
- Salg av Marna «kult» effekter, utleie, utsalg, kafe mm.

Andre momenter:

- Bidrar til en innseiling til Mandal med identitet og særpreg! Bidrar til å skille oss fra andre sørlandsbyer.
- Finne kostnadseffektiv løsning. Samarbeid mellom private, museet, kommune og VAF.
- En mulighet kan være at Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernsenter overtar hovedvekten av maskiner og motorer fra Mandals Motorfabrikk, og dermed ivaretar det ingeniørfaglige og fabrikkmessige.

7 Krigshistorie

7.1 Krigshistorie

Innledning

Byen Mandal og området rundt ble vurdert som et mulig sted for en alliert invasjon, med sine flate strender og korte veien til åpen sjø. Kystfortene Møvik, Helgøya, Landehobde, Hausvik, Festung Lista og Hågåsen visualiserer det massive tyske militære nærværet på Sørlandet under 2. verdenskrig.

Krigsminnene utgjør en stor ressurs i reiselivssammenheng og som turmål i et friluftsområde (folkehelse). For å ta denne ressursen i bruk, må anleggene tilrettelegges og formidles.

Krigsminner inngår som ett av åtte satsningsområder i strategidokumentet Kulturarv 2020. Riksantikvaren peker på at krigsminner er prioritert og et underrepresentert område i sin Fredningsstrategi mot 2020.

Kilde: Vest-Agder fylkeskommune, Kulturarv 2020. Strategi for kulturminnefeltet
Hans Christian Lund, Rådgiver kulturarv, Fylkeskonservatoren i Vest-Agder

Bunkers på Lambertstranda

Oversikt krigsminner 2. verdenskrig

Det er svært mange krigsminner fra 2. verdenskrig i Mandal. Følgende krigsminner er spesielt interessante fordi de danner hele miljøer:

- Landehobde kystfort - med sine ulike bestanddeler. Et av de mest interessante kystfortene på Agder med omfattende fjellanlegg, standardisert kommandobunker (type 636) og kasematt (type 671), grunnmurer etter brakker, små bunkere og kanonstillinger.
- Uranienborg med fjellanlegg, løpegraver, bunkere og kanonstillinger. Her lå hovedkvarteret til kystartilleristaben som hadde ansvaret for de tyske kystfortene fra Søgne til og med Lindesnes

Uranienborg

- Møll bru i Holum ved veikrysset mellom Mandal, Øyslebø og Kristiansand var ett av de viktigste punktene å sikre for den tyske okkupasjonsmakten. Ovenfor brua på vestbredden av elva ligger i dag et godt bevart forsvarsverk fra siste halvdel av andre verdenskrig. <http://www.vestagdermuseet.no/forsiden/forsvarsverk-paa-agder/mandal/moll-bru-2/>
- Forsvarsring rundt Mandal. Langs kysten ved Risøbank og Kleven og i innlandet fra Hald over til elva ble det anlagt flere skytestillinger og små bunkere som en del av invasjonforsvaret.
- Ifm flyplassen på Vestnes finnes enkelte anlegg bevart. Neseveien er brosteinsbelagt av tyskerne.
- Det var stor aktivitet i Furulunden/Risøbank-området under 2. verdenskrig. Opptil 2000 soldater var i området. Rester etter bunkere, skyttergraver og brakkemurer er fremdeles synlige.

Krigsminne i Furulunden

Kilde: Endre Wrånes, konservator NMF/Vest-Agder-museet IKS

Andre krigsminner

- Lola-basen på Mønnesland.
- Bombeheia/Hålandsheia ved Skogen.

- «Napoleonshytta» på Kua, nær gravrøysene.
- Vedetopper på Kua og på Huseheia.
- Kastelet med trapp og kanoner. Merket med plakett i bronse (Reidar Eeg).
- Natoanlegget.

→ Tiltak

Bevare krigsminner i Furulunden og gjøre egnede tiltak i forhold til tilrettelegging, skjøtsel og formidling.

7.2 Krigshistorie – Landehobde

Fylkeskonservatoren i Vest-Agder er svært opptatt av at kystfortet på Landehobde bevares som krigsminne, og er positiv til at det kan gjøre egnede tiltak i forhold til tilrettelegging, skjøtsel og formidling.

→ Tiltak

Bevare Landehobde som et krigsminne og gjøre egnede tiltak i forhold til tilrettelegging, skjøtsel og formidling.

- Regulere området som et friluftsområde tilgjengelig for allmennheten.
- Avgrensning av kulturminnet i terrenget slik at viktige minner ikke blir avkortet/ødelagt (ref. Endre Wrånes).
- Tilrettelegge for universell adkomst.
- Hus gjenreises på gammel ringmur i samarbeid med utbyggerne av «prosjekt Landesund» - identisk slik tyskerne bygde det. Målgruppe: skoleklasser og andre interesserte (Kilde: Reidar Eeg).
- Formidling ved skilting.
- Formidling ved film «Festung Landehobde»: to gjenlevende forteller om livet på Landehobde under og etter 2. verdenskrig.
- Vandring med kjentmann som forteller.

Landehobde

8 Mandalselva

8.1 Mandalselva

Innledning

Strategisk beliggenhet ved elvemunningen førte til utviklingen av tettstedet «De danske boder» på vestsiden av elven. Grunnlaget for tettstedet var laksefiske og eiketømmer.

Laksefiske har vært en viktig næringsvei i Mandal siden «tidenes morgen». Fiske foregikk både i elva og i fjorden utenfor. Både trelast og fiske var dårligere her enn i byer lengre øst og vest. Dette gav Mandal særpreg i form av et sammensatt næringsliv uten dominerende næring. I 1690- årene var verdien av lakseeksport nesten like stor som trelast.

Oversikt kulturminner i Mandalselva

- Laksestigene (kjellene) på Østerland og Nua. Buene på Østerland. Stien rundt Kirkeodden, Østerland og Ul(v)sviga. Vedlikeholdes på dugnad.
- Varpepeler i elva.
- Kanonhuset på Mølleheia og Barneklokka. Kanonene varslet om brann eller fare.
- Tømmerfløting nedover Mandalselva. Tømmerbommen på Lindland er fremdeles synlig. Fløtingsbua ved Langeland er nylig restaurert og i bruk av Holum Historielag.

Pilarer etter Lindlandsbommen, stokkene og kjetting til bommen og fløtingsbua

- Laksefisket ved Nødingfossen og Haugefossen.
- Smelandsbommen og rester etter restaurert kvernhus på Smeland i Smelandsbekken.
- Rester etter åleruse (fast installasjon) ved Sjølingstad.

→ Tiltak

- Bevare laksestigene og buene på Østerland og Nua.
- Bevare varpepeler i elva, Kanonhuset og Barneklokka.
- Bevare Lindlandsbommen og fløtingsbua.
Ide: Istandsette fløtingsbua for bruk f.eks. til utleielokale.

9 Kystkultur

9.1 Navigasjon

Innledning

Mandal er en kystby med sterk tilknytning til havet og skjærgården utenfor. Det er mange synlige bevis på sjøfarten som har vært. Navigasjonsmerker, fyrstasjoner, staker, merker vitner om aktiviteten på sjøen.

Status Ryvingen

Ryvingen fyrstasjon utenfor Mandal, bygget i 1897, er fredet. Ryvingen fyrstasjon er godt ivaretatt av Ryvingens Venner og Ryvingen prosjekt/Mandal kommune. Bygningsmassen og inventaret er i god stand og inntektene fra sommerens overnattingsgjester går til arbeidet med vedlikehold. I tillegg legges det ned betydelig dugnadsinnsats. Tåkeluren ble tatt ut av drift ved stortingsvedtak i 1988.

Ryvingen fyr er tatt opp som et samarbeidsprosjekt mellom Mandal kommune og VAF.

Ryvingen. Foto: Lars Verket. <http://www.homoludens.no/2009/02/09/pa-vei-til-ryvingen-fyr/en>

→ Tiltak

- Gjenopprette tåkeluren. Tåkeluren kan knyttes opp mot en Ryvingens dag. Ryvingens dag kan f.eks. arrangeres i samarbeid med Skjernøya Historielag, og bli en flott markering.
- Gjenoppbygging av Fiskehytta. Rester av muren står. Hytta og området er i privat eie.
- Gjenoppbygging av tidligere uthus i forlengelsen av eksisterende bygning på vestsiden av plassen mot syd. Ønskes brukt som eget utleielokale. Bør inngå som en del av samarbeidsavtalen mellom Mandal kommune og VAF.

Status Hatholmen

Hatholmen fyr er et fyr på Indre Hatholmen i Mannefjorden midt i innseilingen til Mandal. Fyret ble opprettet i 1867 og hadde bemannet drift fram til 1984 da det ble avfolket og automatisert. Hatholmen fyrstasjon er fredet.

Kystverket eier fyrstasjonen og siden 1991 har Mandal Kystlag hatt ansvaret for vedlikehold og for øvrig sørget for tilgjengelighet for allmennheten. Ildsjeler har jobbet mye dugnad. Nå trengs midler til vedlikehold.

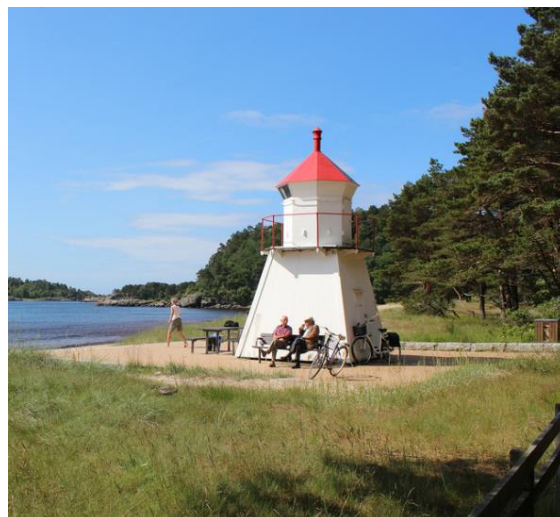
Hatholmen

→ Tiltak

- Stimulere til økt fokus og engasjement rundt Hatholmen.
- Midler til vedlikehold av bygg og anlegg på Hatholmen.

Oversikt andre navigasjonsmerker

- «Bestemor» på Sjøsandene
- Kneblingene
Minnesmerket over D/S Savomaas forlis 20. januar 1937 der 26 mann omkom. Vedlikeholdes av Mandals Sjømannsforening.
- Mannevær. Hule sprengt ut i 1912 av Søren Birger Pedersen, fetter til Lord Salvesen.
- Bjørnen
- Over- ett-merke brukt ved innseilingen til Mandal, i elvemunningen.
- «Hengestabben» utenfor Østerland.

Bestemor på Sjøsandene

→ Tiltak

- Turistbåt/sightseeing i skjærgården og ut på holmer og øyer. Fortelle historien. «Byvandring» på sjøen (BU).
- Få oversikt over fyrlykter, staker, merker og varder. Ta foto, gi eksempler og registrere.
- Få oversikt over gamle fortøyningspunkter og bolter tilbake til seilskutetiden.

9.2 Sjøfart og uthavner

Innledning

Så lenge seilskipene rådde grunnen var det stort behov for havner ute i leia der man kunne søke ly, få forsyninger og reparere skader. Her fantes viktige funksjoner som tollbod, losstasjon, handel, poståpneri, skole, gjestgiverier og skjenkesteder. Uthavnene er unike kulturmiljøer. De er betydningsfulle også i internasjonal sammenheng.

Kleven. Foto fra mulighetsstudie (2013)

Definisjon på en uthavn:

- Handelsskipenes behov for natt- og nødhavner, forsyninger og reparasjoner.
- Uthavnene hadde en nøkkelposisjon i seilskutetiden.
- Uthavnene gav ly og trygg ankringsplass.
- I seilskutetiden var det viktig med to eller flere løp som kunne brukes avhengig av vindretning.
- Et større hus har ofte tjenestegjort som gjestgiveri, som skjenkested og overnattingssted.

Kilde: Hus og havn i Hillesund, 5.4.2011.

Status

Agders historiske uthavner er unike og godt bevarte kulturmiljøer av internasjonal interesse.

Utfordring

Vedlikeholdet er ikke i tråd med gammel byggeskikk.

Kilde: Vest-Agder fylkeskommunen, Kulturarv 2020. Strategi for kulturminnefeltet

9.3 Skjernøysund

Innledning

Skjernøysund (*Schar sondt*, Hollandske sjøkart 1500-tallet)

I eldre tid var Skjernøysund et naturlig knutepunkt for skyss, overnatting og servering. Det var stor trafikk av alle slags fartøyer gjennom sundet. Skjernøysund var bebodd av småbrukere, fiskere, sjømenn og loser. Omkring år 1700 var det 10 husstander her.

Det eldste huset er det kongelige privilegerte gjestgiveri. Gjestgiveriet kan dateres tilbake til tidlig på 1600-tallet, og ifølge fylkeskonservatoren i Vest-Agder er det en av furustokkene på loftet som stammer fra et tre som begynte å vokse i 1225.

6.oktober 1694 fikk daværende eier rettigheter av kong Christian 5. til «å drive gjestgiveri med dertil hørende skjenkebevilling udi evig tid».

Skjernøysund har blitt betegnet som en «Røverhavn». I 1526 var det et slag mellom handelsmenn bl.a. fra Skottland og Lübeck, sjørøvere og de fastboende.

Kilde: Skjernøy historielag

- Eldste funn – krukke (Siegburgkrukke) datert starten av 1200-tallet.
- Skipsforlis/vrak i Skjernøysund/Langvik datert 1389 (middelalder 1100-1538).
- Konsentrasjoner av ballast, mengder av slakteavfall og keramikk datert til mellom 1200 og 1600-tallet, hvilket tilsier at her er det snakk om kontinuitet i bruken av stedet som havn.
- I Norge er det gjort 20 funn av middelaldervrak – 2 av dem ligger i Skjernøysund.
- Kleven avlastet Skjernøysund da skipene ble større.

Kilde: Årbok 2012, Norsk Maritimt Museum, Pål Nymoen

Status

Skjernøysund er avsatt til verneverdig bygningsmiljø i kommuneplanen.

- **Tiltak:** Kommunen må gjennomføre formalitetene og regulere til bevaring.
- **Ide:** Dykkesafari, besøksdag med tema som fenger f.eks. sjørøverne i Skjernøysund.

Skjernøysund. I 1829 ble det etter tillatelse fra overlosen i Kristiansand distrikt satt opp 2 solide fortøyningsringer i Elsesbukta, rett overfor gjestgiveriet. For å fortøye i disse ble det krevd gebyr fra 12 skilling til én spesidaler, alt etter fartøyets størrelse. I nyere tid, før Skjernøybroa kom i 1964, ble det slått med ringene mot fjellet når folk ønsket å bli skyssset over til øya.

9.4 Kleven

Innledning

Fra 1500-tallet var Kleven regnet som en av de beste havnene på Agder. Kleven var en uthavn med stor og mangslungen aktivitet, med et stort bygningsmiljø langs havna, på «Heia» og i «Trappegada», og eget kjølhallsverft på Gismerøya og i Nodeviga. Den indre delen av uthavnen med «Gada» er regulert til bevaring i reguleringsplan for Mandal by (1984).

Uthavnen bestod av tre deler:

- Indre Kleven med den bratte «Gada» ned til sjøen og bodene utenfor.
- Ytre Kleven – bebyggelsen langs brygga samt på oversiden av veien ned til denne.
- Verftsbebyggelse på Gismerøya.

Trappegada 1892

Status

Mulighetsstudie for vern og gjenskaping av bygningsmiljøet er gjennomført (2013).

Arbeidet med reguleringsplan er igangsatt. Formålet er å avklare fremtidig arealbruk og tilrettelegge for ny bebyggelse i Kleven.

→Tiltak

På sikt, vurdere renovering av Trappegata (fremdeles mulig).

Kilde: Utsnitt fra mulighetsstudie (2013)

→Ideer

- Bruker Thorbjørn Egners tegninger og historier i utviklingen av området.
- Benytte kaia til seilbåthavn for turister el. private, til seilskute/besøksskip, cruisebåter eller andre havneformål som bygger opp under historien.
- Fortøyningsringer fra Gismerøya er bevart. Kilde: Reidar Eeg.

Gabrielsens bod

Gabrielsens bod (stod tidligere på Rutebilstasjonen), står lagret på Gismerøya. BRG eier boden.

Opprinnelig funksjon: Sjøbod i tilknytning til jernvarehandel Th. Gabrielsen (nå Kjøpmannsgården).

Gabrielsens bod. Foto: Kåre Glomsaker

→ Tiltak

- Strakstiltak for å redde bygningen.
- Finne plassering og tilrettelegge for bruk ihht historien.
Alternative plasseringer: Nær sjø eller elv evt. der elven tidligere rant. I tilknytning til Kjøpmannsgården ref. opprinnelig bruk, evt. i Kleven eller på Malmø.
Plassering i Kleven vurderes ifm reguleringsplan for området.

9.5 Andre uthavner og kystmiljøer i Mandal

Andre uthavner og kystmiljøer i Mandal

- Tregde – regulert til bevaring 2014.
Tregde har vært et samfunn der fiske og jordbruk ble drevet i kombinasjon; en virksomhet som kan benevnes «fiskerbonden».
Har et helhetlig kulturmiljø.
- Hille/Hillesund – verneverdig bygningsmiljø.
Ikke ideell uthavn - uten mulighet for å seile igjennom.
- Landøy, Udøy, Skogsøy/Buøy og del av landsiden - regulert til bevaringsområde (2007).
- Sjøbodvik og Høgsås-stranda. «Fiskebonden». Knutepunkt for befolkningen på Hille.

→ Tiltak

- Formidling og bruke byggeskikkveileder «Uthavnene på Sørlandet. Tradisjon og vern. 2016.»
- Sterkere fokus på byggeskikk i salgsprospekt.
- Maritime kulturminner legges inn på kystreise.no.
- Arbeide for at uthavnene på Sørlandet får status som verdensarv (UNESCO).
Prosjektstilling er opprettet.

Sjø og båthusmiljø på Landøy. Foto: Bjarne Sørensen

9.6 Under vann

Med skipstrafikken og de mange uthavner og kystmiljøer finnes det flere forliste skip og kulturminner under vann.

Skjernøysund:

- Skipsforlis/vrak i Skjernøysund/Langvik datert 1389 (middelalder 1100-1538).
- Funn av krukker (Siegeburgkrukker mm) datert starten av 1200-tallet.

Sjøsandene/Mannefjorden:

Kvernsteiner datert til første halvdel av 1000-tallet (Vikingetiden).

→ **Tiltak:** Hent opp kvernstein og vise frem/formidling.

Farestadvraket ved Sandøy:

Det som ble funnet er tatt opp og oppbevares på Norsk Maritimt Museum.

→ **Tiltak:** Vurdere plassering på kystmuseum/Ballastbrygga.

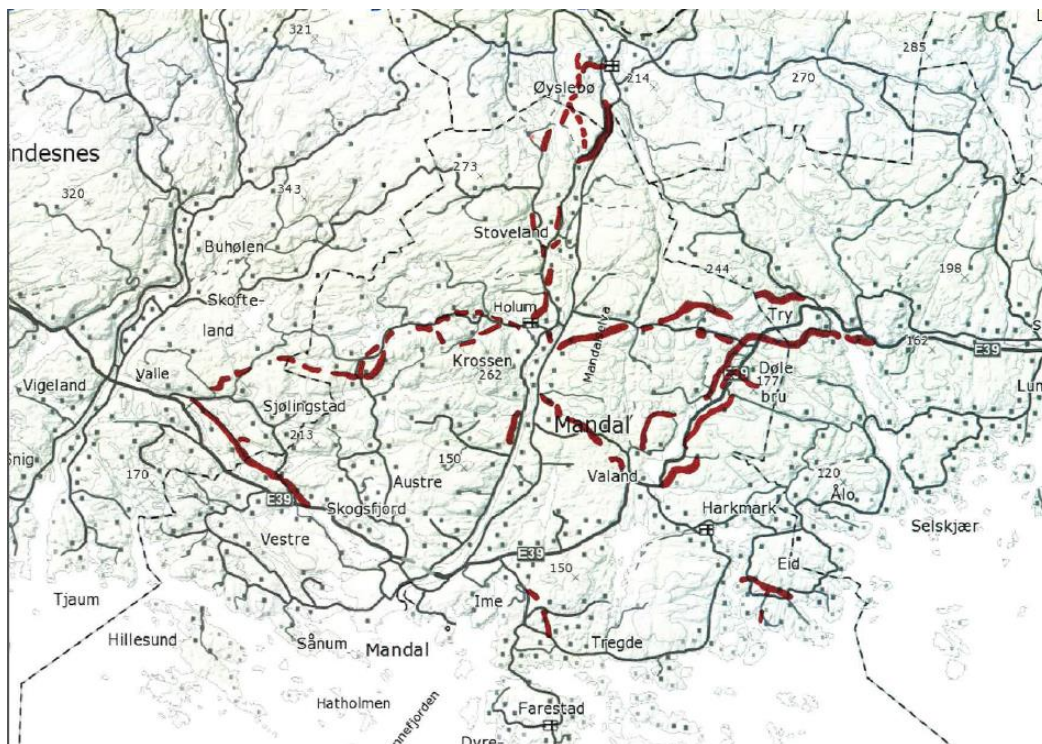
10 Veier og broer

Innledning

Det har bodd mennesker og vært ferdsel i Mandalsområdet i uminnelige tider. Kartet under viser de eldste spor etter gamle hulveier, rideveier og postveier i kommunen.

De eldste rideveiene gikk tur/retur Harkmark/Holum.

Skyskiftestasjonen (bytte av hest) ved Klepp i Holum ble nedlagt i 1760.

Kilde: Børje Svensson og Holum historielag

Oversikt over gamle vegger og bruer ved Torfinn Hageland/VAF

- Postvegen som rideveg (1653-1796), særlig Gjervoldstad – Vrå – Blørstad.
- Postvegen som kjøreveg (Vestlandske hovedveg), særlig Ospedalen – Dyrdalen (1807-1923), Gamle Dølebrua – Klemma (Lille Suvann) – Vatne (1807-1928) og Vestre Skogsfjord – Frostestad – Tredal (1806-1868), velegna til sykling.
- Sørlandske hovedveg, særlig Gjengesti bru som er ei steinhvelvbru i en vegknute (1922-1969) og Nye Dølebrua som også er ei steinhvelvbru (1925-1969).
- Dalevegen som rideveg (før ca. 1830), særlig Kjølemonen bru som er ei steinhvelvbru.
- Dalevegen som kjøreveg I, særlig Monen – Holum – Bakken (1837-1868),

Kjølemonen bru i Holum

- Fodnebø bru som er ei steinhvelvbru (1837-) og Svinestadåsen – Holmeslandsåsen (1837-1872).
- Dalevegen som kjøreveg II, særlig Holmesland – Øyslebø (1872-), freda fra 1997, velegna til sykling. Edellauvskogsplanter, fosser og laksefiskeplasser.
- Sundsvegen Skjernøysund – Dyrstad (1892-1966), velegna til sykling.
- Røyrvik – Gjellersmyr – Dal (1883-1957) med sideveg Gjellersmyr mot Ås (1896-1957).
- Sti – Eskeland (1883-1955).
- Homsvika – Kige (1903-), velegna til sykling.
- Haddeland i Holum – Skogen (1959-). Vårplanter og atkomst til løypenettet på Hålandsheia.
- Sementvegvisere, bl.a. på Skinsnes og på Lindland.
- Kilometertavler på Nødbekk og på Holmesland.
- Valle – Vestre Skogsfjord, velegna til sykling.

Andre veier, trapper og smoi

- Gangsti Mones – Rugland.
- Trapp fra øverst i Nordgata til sykehuset.
- Trapp fra nederst i Ramsdalsbakken til tidligere sanatorium på Solhøgda.
- Trappegata i Kleven.
- «Dåtesmoiet» på Malmø og smoi på Sanden.

Smoi på Sanden

→ Tiltak

- Regulere til bevaring viktige ferdselsårer og veier/stier/trapper med særpreg.
- Restaurere og sette i stand gamle veimerker.

11 Kulturlandskap

Innledning

Det er vanlig å bruke betegnelsen *naturlandskap* om områder der naturlige økosystemer dominerer, og *kulturlandskap* om områder der økosystemene er vesentlig endret og menneskelige innslag er godt synlige.

Kulturen langs kysten og områdene innenfor har utviklet seg til en unik blanding av

Mølle og vannsag på Aurebekk i Holum

forsyningsmuligheter grunnet små ressurser fra naturens side. Eksempel på denne blandingskulturen er små jordbruk med noen få husdyr, litt kjøkkenhage, litt korn, høyslått, beitedrift på lynghei og øyer, vedhogst, fiske, håndverk og handel.

Verdifulle kulturlandskap er kjennetegnet av kulturminner fra mange tidsepoker, og kan være som en levende historiebok som forteller om livs- og produksjonsforhold i ulike tidsepoker.

Aurebekk gård i Holum (gr.nr.87 br.nr. 4-5) er et eksempel på en gård med et kulturlandskap som vitner om kombinasjonsdriften som var vanlig i området. Her er lokal mølle og vannsag i tillegg til:

- Murene etter potethus
- Murene etter sauefjøs
- Steingjerder
- To varder på Settfjellet (den ene bygd ca. 1900 for hubrofelle)
- Sommerflor i heia bak gården

Potethus på Aurebekk gård

→ Tiltak

- Få oversikt over kulturlandskapsområder.
- *Etablere regionale sykkelløyper med stopp på steder av særskilt interesse; kulturminner og steder det er knyttet spennende historie til. I første fase bør strekningen langs Gamle Mandalsvei prioriteres mht skilting, merking og gradering etter ny nasjonal merkestandard og danne utgangspunkt for utvidelse mot ulike rundløyper.*

Kilde: Samarbeidsavtale MK og VAF 2015-2018

- Beitemark på øyer i skjærgården. Sjekke ut støtteordninger fra VAF.

12 Arkeologi

Innledning

Arkeologi er faget der man studerer menneskeliv, kultur og historien på grunnlag av fysiske levninger, spesielt slike som ligger i jorden. Ordet arkeologi betyr "læren om det gamle". Arkeologer graver frem pusselspillbiter i form av gjenstander eller strukturer (for eksempel stolpehull - kokegroper) som kan brukes for å gi oss kunnskap om fortiden.

Tidsrommet arkeologer jobber med strekker seg fra de første spor etter mennesker fra ca 12 000 år siden til 1537 e.Kr. Funn fra dette tidsspennet er automatisk fredet. Samiske kulturminner samt funn i vann er automatisk fredet om de er hundre år eller eldre.

I hovedsak deles arkeologen opp fortiden i fire hovedperioder; steinalder, bronsealder, jernalder og middelalder.

Tidsepoker:

Steinalderen: 10 000 - 1 800 f.Kr.

Bronsealder: 1 800 - 500 f.Kr.

Jernalder: 500 f.Kr. - 1 000

Middelalder: 1 000 - 1 537

Steinalder: 10 000-1 800 f.Kr.

Deles opp i to hovedperioder, eldre steinalder (mesolitikum) 10 000- 4000 f. Kr. og yngre steinalder (neolitikum) 4000-1800 f. Kr. Menneskene levde av jakt, fangst, fiske og sanking. De bodde i skinntelt og under hellere. I løpet av yngre steinalder tar man opp jordbruk og holder husdyr.

- Funn: redskaper i stein og flint som økser, pilspisser, avslag skår av keramikk. Redskaper i tre, horn, bein er sjeldne (bevares dårlig) men har nok vært i bruk.
- Boplasser i Mandal: Strømsvika og Båtvika.

Boplass i Båtvika på Skjernøya

Bronsealder: 1 800 - 500 f.Kr.

Strekker seg fra 1800-500 f. Kr. og deles inn i fem underperioder. I bronsealderen fortsetter man å bruke redskaper i stein, flint, bein, horn, tre og liknende. Men det er bruken av bronse som har gitt perioden sitt navn. Bronse brukes til våpen, redskaper og smykker. Man holder husdyr, dyrker jorden og driver med jakt, fangst, fiske og sanking.

- Funn: gravrøyser langs kysten, for eksempel røysene på Kua (2), helleristninger, redskaper i flint, av og til kopier av bronsegjenstander laget i flint, kokegroper, stolpehull.
- Lite funn fra bronsealderen i Mandal, men finnes helleristninger på Lista.

Jernalder: 500 f. Kr. - 1 000 e. Kr.

Deles ofte inn i en eldre (500 f.Kr.- 550 e.Kr.) og en yngre jernalder (550-1000 e.Kr.), hver av disse periodene kan deles inn i underperioder, som har fått navn etter hendelser ute i Europa, for eksempel romertiden. Det som kjennetegner jernalderen er en utstrakt bruk av jern til våpen og redskaper. Menneskene bor i langhus med en boligdel og en del for husdyrene. Åkrene blir ryddet for stein og det blir lagt opp steingjerder og rydningsrøyser. Gravhauger og gravrøysene kan være store, over 25 meter i diameter, men også ordnet i små og lave hauger..

- Funn: stolpehull, kokegroper, keramikk, gjenstander av jern.
- På Stoveland er et stort gravfelt med 18 registrerte gravhauger.
- Runesteinen på Hogganvik (fra 400 e. Kr.) og gravhauger på Hogganvik (<https://no.wikipedia.org/wiki/Hogganvik-steinen>)
- Vikingetiden regnes fra 800-1 050 e. Kr. På Habne ved Kige har det vært en båthavn i vikingetiden.

Runesteinen på Hogganvik

Middelalder: 1 000 – 1 537

Utviklingen fra jernalderen fortsetter inn i middelalderen. Menneskene begynner å lafte hus. Besittelse av eiendeler og eiendom øker behovet for beskyttelse og dermed samfunnsstrukturer. Kristendommens utbredelse øker og det bygges kirker og små kapeller.

- Holum eldste kirke (1307)
- Funn i Skjernøysund vitner om aktivitet fra 1200-tallet

→Tiltak

- Lage oversikt og registrere fornminner dvs. automatisk fredede kulturminner. Kommunen ønsker innspill.

13 Immaterielle kulturminner

Immaterielle kulturminner er typisk lokale tradisjoner, sagn, myter, historier, stedsnavn, musikk og håndverkstradisjoner, altså ikke fysiske kulturminner.

Denne planen berører i liten grad immaterielle kulturminner.

Enkelte saker bør likevel nevnes:

- Smoispråket. Smoi er dokumentert i boka SMOI – Mandalittenes eget «stammespråk» av Nils Reidar Christensen og Ernst Håkon Jahr: A norwegian adult language game, anti-language or secret code: the smoi of Mandal.
- Stedsnavn bærer i seg mye historie og kan være viktige kilder til immaterielle kulturminner. Navn kan være knyttet til tidligere tiders bruk av arealer, til hendelser eller til personer som har betydd noe spesielt for lokalsamfunnet. Dette bør tas vare på, i første rekke gjennom kartsetting, men også til bruk ved navnsetting av gater etc. Kommunen har i 2015 oppnevnt en navnekomite som skal ha ansvaret for dette arbeidet.
 - F.eks. har veier i Skinsnesheia fått navn etter gamle seilskuter med tilhørighet til Mandal.
 - I Kystlagets regi har elever bidratt til å finne frem gamle stedsnavn på bukter, vikar, holmer, skjær, krysspeilinger o.l. som ikke står på ordinære kart. Kilde: Reidar Eeg.
- Privatarkiver
Fra 1971 har Mandal kommune mottatt privatarkiver fra foreninger, lag, partier, bedrifter etc. til oppbevaring. Dette materialet, som er en viktig del av kommunens historie, er nå stort sett levert videre til Statsarkivet i Kristiansand. Det bør fortsatt være en oppgave for kommunen å medvirke til at det lokalhistoriske materialet blir tatt vare på og sendt videre til Statsarkivet. Ved Statsarkivet vil materialet bli ordnet, katalogisert. Katalogene til de ordnede arkivene blir så publisert på internett - i den nasjonale, søkbare databasen Arkivportalen.no.

→ Tiltak

- Legge ut opplysninger om ordningen på kommunens hjemmeside. Tjenestetorget er ansvarlig for innsamling og videreformidling av privatarkiver.

Kulturminner som bør jobbes med ved revidering av kulturminneplanen:

- Immaterielle kulturminner, spesielt med fokus på:
 - Krigshistorie
 - Immaterielle kulturminner fra distriktene; dialekter, kles- og mattradisjoner, folkemusikk, levesett, jordbruk og fiske.
- Kulturlandskap bl.a. kulturlandskap registrert i Miljødirektoratets naturbase deriblant få oversikt over hvor det finnes rester etter møller og sager.
- Fritidsaktivitet/idrett: Hoppbakker og spor av hoppbakker; Budokka, Løkkebakken, Skolebakken m.fl.
- Få oversikt over skulpturer og minnesmerker.
- Elementer og rester fra før byen Mandal ble til.

14 Handlingsdel -uprioritert liste over tiltak og ideer

Handlingsdel

Trehusbebyggelsen i Mandal sentrum

Målsetting: Bevare en av landets største sammenhengene trehusbebyggelse.

Styrke Mandals særpreg slik av DNA til Mandal blir tydeligere og i enda større grad kan gi innbyggerne og tilreisende unike opplevelser av Mandals egenart og miljø.

Strategi	Tiltak	Ansvar	Anslag	Tid
Sikre at det definerte bevaringsområdet er i tråd med hva vi ønsker å bevare.	<ul style="list-style-type: none"> Mandal kommune bør utvide bevaringsområde til områder NBI registeret har inkludert. Dette området er i hovedsak heiene som er av kulturhistorisk verdi og bør bevares mot inngrep, og Mandal kirke. Tilsvarende spiller kommunen inn overfor Riksantikvaren, at kommunens bevaringsområder på Malmø/Skinsnes bør innlemmes i NBI-registeret. 			
Begrense seksjonering.	<ul style="list-style-type: none"> Begrense seksjonering som ikke er i tråd med gjeldene vedtekter for parkering og uteareal, samt vedtekter for utvendig vedlikehold. 			
Tilrettelegge for aktivitet i bevaringsområdene. Vern gjennom bruk.	<ul style="list-style-type: none"> Bevaringsbestemmelsene er under revidering (sak i bystyret 15.9.16). 	Teknisk forvaltn.		
Tilrettelegge kjøpere som er opptatt av det autentiske – et hus med «sjel».	<ul style="list-style-type: none"> Formidling av kunnskap om byens historie til byens befolkning/potensielle kjøpere. Økt fokus på at et hus er bevaringsverdig i salgsprospektet. Info om hva et verneverdig hus innebærer i salgsprospektet. Særlige krav til huseierne – tilsyn – vurdere sanksjonsmuligheter. 			
Heve <u>håndverkskompetansen</u> .	<ul style="list-style-type: none"> Kommunikasjonsstrategi mot innbyggerne – fokus på godt håndverk. Ide: Lindesnes avis følger ungt par i renoveringen av bevaringsverdig hus. Distribusjon av «Veileder for bevaringsområdene». Håndverksnæringen, kommunen og fylkeskommunen (videregående skole) bør samarbeide om å øke interessen for bevaringsverdige hus, håndverkskompetansen og kompetansen om eldre trehus sin bygningsfysikk. Kommunen viderefører kunnskapen i reguleringsbestemmelsene. Ide: tilby eget fagbrev i <u>rehab.</u> av bevaringsverdige hus ved Mandal vgs. Vurdere byantikvar i Mandal. Mulig 50/50 fordeling mellom Mandal/VAF. Bruke byggeskikkenteret i Flekkefjord. Ide: Lage mini visningsformat for byggeskikk i et av kommunens ledige lokaler. 			
	<ul style="list-style-type: none"> Etablere en regional materialbank som ledd i næringsutvikling. 			1

Handlingsdel

Trehusbebyggelsen i Mandal sentrum - Andorsengården

Målsetting: Bevare en av landets største sammenhengene trehusbebyggelse

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Sikre <u>Andorsengården</u> for fremtiden.	<ul style="list-style-type: none"> En omfattende Risiko- og sårbarhetsanalyse (ROS) av bygningen ble ferdig i september 2016. Høsten 2016 søkes det, med utgangspunkt i ROS-analysen, om midler til utvidelse av innbruddsalarm og ny brannsentral hos Norsk kulturråd, med <u>oppfølgingsøknad</u> til Stiftelsen UNI ved eventuelt tilsagn. Tilsagn på søknad om kr 200 000 hos Stiftelsen UNI høsten 2016. Dette skal brukes sammen med kr 100 000 fra Mandal kommune og kr 100 000 fra Vest-Agder-museet til istandsetting av 11 vinduer i fasade mot sør og istandsetting av vegg mot nord (utskifting og maling). Bruke hele bygget til museum med målsetting om å gi byens befolkning et eierskap (formidling) til museet, byens historie og «den lille byen med de store kunstnerne». <i>«Mandal - kunstnerbyen på Sørlandet». Utvikle konseptet sammen med VAF. Ref. samarbeidsavtale Mandal kommune og VAF 2015-2018.</i> Se på muligheten for å utvikle <u>Tidemandgården</u> og deler av <u>Andorsengården</u> til et museum for Tidemand og de øvrige mandalskunstnerne. Belysning av gården vil gi bygget en sentral visuell plass i bybildet. Universell utforming – et alternativ er utvendig heis og garderobe mm. på vestgavlen. Dette vil gi tilgang til 1. og 2. etasje i hovedbygget. Heis, <u>heishus</u>, toalett. 		<p>Forprosjekt estimat fra 2011: kr 700'</p> <p>Estimat fra 2011 kr 5 mill.</p>	

Handlingsdel

Trehusbebyggelsen – utenfor bevaringsområdet i sentrum

Målsetting: Bevare bygg og eiendom som fungerer som identitetsbærere i Mandal.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Sikre Knuds boder i Kleven for fremtiden.	<ul style="list-style-type: none"> • Fredes 			
Sikre bevaringsområder i reguleringsplaner.	<ul style="list-style-type: none"> • Reguleringsplanen for <u>Farestad/Rosnes</u> bør gjennomgås og revisjon vurderes. Definere hvor det kan bygges. 			
Sikre representative hus bygget etter 1900.	<ul style="list-style-type: none"> • Trekke ut hus som er representative for en epoke eller et område. Vurdere registrering evt. bevaring. • Vurdere «frislipp» evt. strengere håndhevelse av byggeskikkveileder på Vestnes. 			
Sikre et representativt utvalg av forsamlingshus/ troens hus/skolehus.	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe for fredning av Mandal kirke. • Gi utvalgte forsamlingshus, troens hus, skolehus et vern. 	Innspill til kommuneplan		
Sikre Risøbank for fremtiden.	<p>Vedlikehold:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vedlikehold (inkl. maling) av hovedhusets vinduer. • Maling av yttervegger på hovedhuset. • Opprustning av drivhusene. • <u>Totalrenovering</u> av forpakterboligen. • Renovering av lysthuset. <p>Formidling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lage en plan for hvordan tilgjengeliggjøre historien og byggene for å øke attraksjonsverdien for fastboende og tilreisende. • <u>Lordehytta</u> – knytte <u>Lordehytta</u> i Åseral til Risøbank. • <u>Lillebanken</u> – knytte husrekken på <u>Lillebanken</u> til Risøbank. <p>Bevaring:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vurdere å gi husrekken på <u>Lillebanken</u> et vern. 			
Formidle historien til Risøbank/øke attraksjonsverdien.			<u>Reg.plan</u> <u>Furulunden</u>	

Handlingsdel

Bygg i stein og mur

Målsetting: Bevare bygg og områder som fungerer som identitetsbærere i Mandal.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Sikre markante hus bygget i stein og mur.	<ul style="list-style-type: none"> • Kartlegge hvilke bygninger som inngår i bevaringsområdet og som bør ha særegne bestemmelser. • Vedlikehold av Skrivergården. • Ide: Innrede butikkdelen ved 2 mursteinbygg i Nordgata 21 med inventar fra tiden da bygningene var i opprinnelig bruk. Minimuseum der man kikker inn vinduet. 			
Sikre grøntområder med særpreg.	<ul style="list-style-type: none"> • Få oversikt over parker, haver og grøntområder. 			
Vedlikeholde <u>Skriverhaven</u> og legge til rette for økt bruk.	<ul style="list-style-type: none"> • Belysning av ferdselsårer. • Restaurere vollgrav. • Restaurere beplantning. • Tilbakeføring av benker. • Sjøppestativer og –kasser. • Vurdere å «åpne» haven mer opp. Universell adkomst. • Oppgradere lekeplassen. • Formidle info om haven. 	Byroms-strategi/Teknisk	Kr 750' Kr 175' Kr 450' Kr 300' Kr 50'	

Handlingsdel

Mandals industri

Målsetting: Bevare bygg, eiendom og virksomhet som fungerer som identitetsbærere.
Sikre grunnlaget for verdiskaping basert på Mandals egenart.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Bevare karakteristiske industribygg på Nedre Malmø.	<p>Det nedsettes en gruppe som ser på industribygg på Malmø og vurderer disse i henhold til bevaring, som omtalt i kapittel 6. Bygg, fasader og anlegg som må vurderes bevart:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <u>Mandals Reberbane</u> • <u>Saanums Sæpefabrik</u> • Ballastbrygga – bruke til kystkultursenter/levende industrimuseum. • Kulturfabrikken • <u>Buehallen</u> • Det Norske Kokosveveri • Trafokiosken - er regulert til bevaring, men trenger vedlikehold. • «Beddingen» og slippvogn for båter ved «Slippen». 			
Sikre bygg og virksomheter.	<ul style="list-style-type: none"> • Kombinere bevaring av <u>Walvick Båtbyggeri</u> med ny promenade. 			
Sikre bruk av karakteristiske bygg samtidig som vi bidrar til læring og opplevelser for beboere og tilreisende.	<ul style="list-style-type: none"> • Bruke bygget lengst øst på Ballastbrygga, som kystkultursenter/levende industrimuseum/opplevelsessenter. 	<p>VAF/ VAMM/ MK/Marna Motor as</p>	<p>I tillegg til 1/1 årsverk Marna Motor, ½ årsverk til formidling</p>	

Handlingsdel Krigshistorie

Målsetting: Bevare krigsminner som er identitetsbærende.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Sikre at krigshistorien formidles videre til nye generasjoner. Kombinere historie og turløyper.	<ul style="list-style-type: none"> • Bevare krigsminner i Furulunden og gjøre egnede tiltak i forhold til tilrettelegging, skjøtsel og formidling. • <u>Landehobde</u> bevares som et krigsminne og det gjøres egnede tiltak i forhold til tilrettelegging, skjøtsel og formidling. <ul style="list-style-type: none"> • Regulere området som et friluftsområde - tilgjengelig for allmennheten. • Avgrensning av kulturminnet i terrenget. • Tilrettelegge for universell adkomst. • Tilrettelegge for overnatting på <u>Landehobde</u>. • Formidling ved skilting og filmatisering. • Vandring med kjentmann som forteller. 	Reg. plan for Furulunden		
Utnytte krigsminner i reiselivsnæringen.	<ul style="list-style-type: none"> • Se <u>pkt'er</u> over. 			

Handlingsdel

Kystkultur og Mandalselva

Målsetting: Bevare bygg, eiendom og områder som fungerer som identitetsbærere. Verdiskapning.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Bevare spor etter hva havet, elva og næringer knyttet til sjø/elv har betydd for Mandal.	<ul style="list-style-type: none"> • Bevare laksestigene og buene på Østerland og <u>Nua</u>. • Bevare varpene i elvemunningen, Kanonhuset og Barneklokka. • Bevare Lindlandsbommen og <u>fløtingsbua</u>. Ide: Bruke <u>fløtingsbua</u> til utleielokale • Bevare allmenningene og la disse stå til fri bruk. • Utforme og formidle et reglement for bruk av allmenningene. • Få oversikt over fyrlykter, staker, merker og varder. • Få oversikt over gamle fortøyningspunkt og bolter tilbake til seilskutetiden. • Hent opp kvernstein (fra 1000-tallet) <u>mtp</u> formidling/fremvisning. • Vise frem funn og fortelle historien om skip som har forlist utenfor Mandal. • Turistbåt/sightseeing i skjærgården. 			
Videreutvikle Ryvingen/verdiskapning	<ul style="list-style-type: none"> • Gjenopprette tåkeluren. • Gjenoppbygging av Fiskehytta. • Gjenoppbygging av tidligere bolig mot vest. Bruke som eget utleielokale. 	Politisk		
Bevare Hatholmen	<ul style="list-style-type: none"> • Stimulere til økt fokus og engasjement rundt Hatholmen. • Midler til vedlikehold av bygg og anlegg på Hatholmen. 	Kystverket		
Bevare <u>Skjermøvsund</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Kommunen gjennomfører formalitetene og regulerer til bevaring. 	Teknisk f.		
Bevare Kleven	<ul style="list-style-type: none"> • Arbeidet med reguleringsplan er igangsatt. Formål: avklare fremtidig arealbruk og tilrettelegge for ny bebyggelse i Kleven. • På sikt, vurdere restaurering av Trappegata (fremdeles mulig). <p>Ideer:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bruke Thorbjørn Egners tegninger og historier i utviklingen av området. - Kaia benyttes til seilbåthavn for turister el. private, til seilskute/besøkskip, cruisebåter eller andre havneformål som bygger opp under historien. 	Teknisk f.		

Handlingsdel

Kystkultur og Mandalselva

Målsetting: Bevare bygg, eiendom og områder som fungerer som identitetsbærere. Verdiskapning.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Sikre bygg og særpreget i Mandals uthavner	<ul style="list-style-type: none"> • Stimulere til at private eiere søker kyndig råd ved restaurering. • Bruke byggeskikkveileder «Uthavnene på Sørlandet. Tradisjon og vern. 2016.» • Sterkere fokus på byggeskikk i salgsprospekt. • Maritime kulturminner legges inn på kystreiser.no. • Arbeide for at uthavnene på Sørlandet får status som verdensarv (UNESCO). 			
Sikre Gabrielsens bod for fremtiden	<ul style="list-style-type: none"> • Strakstiltak for å redde bygningen. • Finne plassering og tilrettelegge for bruk <u>ihht</u> historien. Plassering i Kleven vurderes i reguleringsplan for Kleven. 	Teknisk <u>forvaltn.</u>		

Handlingsdel

Samferdsel, kulturlandskap, arkeologi og immaterielle kulturminner

Målsetting: Bevare ferdsselsårer som bidrar til Mandals særpreg.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Timing
Sikre at viktige ferdsselsårer og smug med særpreg består	<ul style="list-style-type: none"> Regulere til bevaring viktige ferdsselsårer og veier/stier/trapper med særpreg. Restaurere og sette i stand gamle veimerker. 			
Sikre viktige kulturlandskap	<ul style="list-style-type: none"> Få oversikt over kulturminner som faller inn under kulturlandskap. Etablere regionale sykkeløyper med stopp på steder av særskilt interesse; kulturminner og steder det er knyttet spennende historie til. I første fase bør strekningen langs Gamle Mandalsvei prioriteres mht skilting, merking og gradering etter ny nasjonal merkestandard og danne utgangspunkt for utvidelse mot ulike rundløyper. Kilde: Samarbeidsavtale MK og VAF 2015-2018. Beitemark på øyer i skjærgården. Sjekke støtteordninger. 			
Sikre verdifulle fornminner i Mandal	<ul style="list-style-type: none"> Få en oversikt - registrere fornminner. 			
Sikre viktig immaterielle kulturminner	<ul style="list-style-type: none"> Legge ut opplysninger om privatarkiver på kommunens hjemmeside. Tjenestetorget er ansvarlig for innsamling og videreformidling av privatarkiver. Invitere til innspill i samarbeid med historielag og velforeninger og evt. Tare-TV. 			

Handlingsdel

Overordnede ideer og tiltak

Målsetting: Sikre at beboere og tilreisende blir kjent med Mandals historie og identitet.

Strategi	Tiltak/ideer	Ansvar	Anslag	Tid
Sikre at innbyggere og tilreisende blir kjent med Mandals historie og «ser» det særegne.	<ul style="list-style-type: none"> Lage en skiltplan for kulturminner i Mandal. «Bli kjent med Mandal App» – fortelle historien til bygg, anlegg og områder. Koblet opp mot stedstjenesten. App'en presenteres for tilreisende på et «Velkommen til Mandal» skilt/portal ved innkjøringene til Mandal. Knytte sammen Sykkelbyprosjektet og kulturminneplan. Lage sykkeløyper med stopp ved utvalgte kulturminner. 			
Sikre at kommunal forvaltning kjenner til og ivaretar kulturminner i Mandal.	<ul style="list-style-type: none"> Lage et digitalt kart over kulturminner i Mandal. 			
Sikre midler til Mandals kulturminner og prosjekter.	<ul style="list-style-type: none"> Bruke samarbeidsavtalen mellom Mandal kommune og VAF 2015-2018. Søke VAF om midler til mulighetsstudie og prosjekter. 			

15 Prioritert handlingsprogram

kulturminner 2017-2020

	Tiltak	År	Kostnad	Finansiering	Ansvar	Samarbeids partnere	Kommentar
1	Sikring og renovering <u>Andorsengården</u>	2017/18	Forprosjekt:700' Est. 2011: 5 mill.	Kommunen/ VAF/ Kulturminne fond	<u>Bydrift</u>	VAF/kommunen Samarbeidsavtale	Bruke bygget til å <u>synliggjøre</u> de fem store kunstnerne fra Mandal.
2	Tilrettelegge for opplevelsesbasert og levende kystkultursenter på Ballastbrygga	2018	½ årsverk- sesong	VAF/ kommunen	Marna Motor as, VAF, Bredalsholmen dokk, kommunen	Marna Motor as, VAF, Bredalsholmen dokk, kommunen	Marna Motor as bidrar med 1/1 årsverk fra sin drift.
3	Det nedsettes en gruppe som ser på industribygg på Malmø og vurderer disse i henhold til bevaring, som omtalt i <u>kap. 6</u> .	2018/19			<u>Teknisk forvalt.</u>		
4	Gabrielsens bod	2017			<u>Bydrift</u>		Strakstiltak for å redde bygget. Plassering vurderes <u>ifm. reg. plan</u> for Kleven.
5	<u>Skriverhaven</u>	2018	Est. belysning kr 750'	Søke stiftelse og fond	Kulturenheten	Mandal <u>Hagelag</u> , Mandal Byselskap	<u>Belysning</u> er pri.1 blant flere tiltak.
6	Gi utvalgte forsamlingshus spredt i kommunen, et vern	2018			<u>Teknisk forvalt.</u>		Innlemmes i kommuneplan
7	- <u>Lage skiltplan</u> for kulturminner i Mandal -« <u>Blå kjent med Mandal App</u> » – fortelle historien til bygg, anlegg og områder. Koblet opp mot stedstjenesten -« <u>Velkommen til Mandal</u> » portal med info om <u>Mandal App</u>	2019			Kulturenheten	Turistkontoret for Lindesnesregionen, Mandal Byselskap.	
8	Risøbank	2019			Risøbank IKS	Furulundens Venner	
9	Gjenopprette tåkeluren	2018			Politisk	Ryvingens venner, Ryvingen prosjekt/ Mandal kommune	
10	Tilrettelegging, skjøtsel og formidling av krigsminner	2020			Kulturenheten, <u>bydrift</u>	Turistkontoret for Lindesnesregionen	
11	Plan for innhenting av immaterielle kulturminner	2019			Kulturenheten	Historielag, <u>Tare.TV</u>	